STOCKHOLM RESEARCH REPORTS IN DEMOGRAPHY
No. 25

ETT BARN ÄR INTE NOG.
VAD HAR HÄNT MED SVENSKA ETTBARNSKVINNOR FÖDDA 1936-60?

av

Britta Hoem

University of Stockholm
Section of Demography
S-106 91 Stockholm
Sweden

ISBN 91-7820-012-1
ISSN 0281-8728

June 1985

Sammanfattning.

Dagens unga kvinnor föder sitt första barn i högre åldrar än vad kvinnorna gjorde för 10 till 15 år sedan och det har därför blivit en kraftig ökning i andelen barnlösa kvinnor mellan 25 och 30 års ålder. Detta har hänt till trots för att de flyttar samman med en man i allt yngre åldrar. Unga par ser alltså ut att ha en ändrad syn på när man ska påbörja barnafödandet, men när de väl fått det första barnet skiljer deras beteende sig inte mycket från dem som bildade familj på 1950 och -60 talet. Det finns ingenting i vår undersökning som styrker påståenden om att barn numera oftare växer upp utan syskon. En minskande andel av de förstfödda barnen föds dessutom nu av en ensamstående mor.

Förstföderskornas formella civilstånd har dock ändrats dramatiskt. Mer än varannan kvinna född under 1950-talet var samboende när hon fick sitt första barn mot bara drygt en av tio av dem som var födda omkring 1940. Trycket på att gifta sig efter första nedkomsten måste också ha minskat betydligt. Inledningsvis gifte sig de yngsta samboende ettbarns-kvinnorna oftast liksom de som endast bott samman med mannen en kort tid före första barnets födelse. För kvinnor födda under 1950-talet tycks dessa faktorer nästan helt sakna betydelse för kvinnornas giftermåls-benägenhet. Tjänstemannadöttrarna var inledningsvis den grupp som var minst benägna både att få barn som samboende och att fortsätta leva som "ogifta" efter barnets födelse, men numera tycks den sociala bakgrunden inte längre påverka ettbarnskvinnornas giftermålsmönster.

Samtidigt har det blivit vanligare att ettbarnsföräldrarna flyttar ifrån varandra. Vi har funnit att de samboende har tre gånger högre isär-flyttningsrisker än de som är gifta, och som väntat är det de yngsta som oftast flyttar isär. Kvinnor som vuxit upp i tjänstemannahem har högre

isärflyttningsrisker än dem som är döttrar till arbetare, lantbrukare eller egna företagare. Höga risker finner vi också hos kvinnor med mer än fyra års utbildning. Skillnaderna mellan kvinnor med olika utbildning försvann dock när vi dessutom tog hänsyn till kvinnans aktuella sysselsättning. Heltidsarbetande kvinnor har tre gånger högre isärflyttningsrisker än de hemarbetande, medan de som arbetar deltid ligger ungefär mittemellan.

Den oförändrade tendensen att få ett andra barn gäller när vi beaktar alla ettbarnskvinnor tillsammans utan att ta hänsyn till deras ålder, civilstånd, socioekonmiska bakgrund, sysselsättning, utbildning m.m. men det är skillnader mellan olika grupper av kvinnor. Det är sysselsättningen, civilståndet och utbildningstiden som har störst betydelse för benägenheten att få barn nummer två. Hemarbetande ettbarnskvinnor har omkring 70 procent högre andrafödselsintensiteter än de förvärvsarbetande, men bland de senare tycks arbetstidens längd sakna betydelse. Gifta ettbarnskvinnor har klart högre tendens att få barn nummer två än de samboende, så även om detta med formellt civilstånd ofta sägs vara ointressant numera har det en klar betydelse för ettbarnskvinnornas demografiska beteende.

Att kvinnornas ökade utbildningstid skulle vara en bidragande orsak till senare års fruktsamhetsnedgång gäller inte när man ser till det andra barnets födelse. Tvärtom får de med minst fyra års utbildning - allt annat lika - oftare också ett andra barn än de kvinnor som har en kortare utbildningstid. Frågan är så om de kanske oftare helt avstår från barn, men det är ännu inte undersökt.

När vi beaktar förändringarna i kvinnornas sammansättning och då främst den ökande andelen förvärvsarbetande och den minskande andelen gifta ettbarnskvinnor finner vi att det i själva verket varit en 40-procentig uppgång i andrafödselsintensiteterna över de födelseårgångar vi

studerat. Att få också ett andra barn förefaller fortfarande vara något av en självklarhet för de kvinnor som fortsätter att leva tillsammans med den man de hade när de fick sitt första barn.

Innehållsförteckning

		Sida
1.	Inledning	5
2.	Dataunderlag och analyserade aspekter.	
	2.1 Fruktsamhetsundersökningen 1981.	9
	2.2 Aspekter analyserade i denna studie.	10
3.	Kvinnornas fördelning på olika bakgrundsfaktorer.	15
4.	Giftermål bland samboende ettbarnskvinnor.	
	4.1 Inledning.	22
	4.2 Resultat.	
	4.2.1 Rent demografiska bakgrundsfaktorer.	24
	4.2.2 Social bakgrund och utbildningstid.	26
5.	Isärflyttningar bland samboende och bland gifta ettbarnskvinnor.	
	5.1 Inledning.	33
	5.2 Resultat.	
	5.2.1 Rent demografiska bakgrundsfaktorer.	34
	5.2.2 Social bakgrund och utbildningstid.	38
	5.2.3 Kvinnans sysselsättning.	38
6.	Andra barnets födelse.	
	6.1 Inledning.	43
	6.2 Civilståndets betydelse för andra barnets födelse.	45

6.3 Resultat.

6.3.1 Faktorer som har haft stor relativ betydelse för benägenheten att få det andra barnet. 50

6.3.2 Faktorer som har haft liten relativ betydelse för benägenheten att få det andra barnet. 55

6.3.3 Utvecklingen över kohorterna i vår "fullständiga" modell. 57

6.3.4 Effekten av skillnaderna efter olika bakgrundsfaktorer. 58

7. Några slutkommentarer. 60

Bilaga 1. Den multiplikativa intensitetsmodellen. 63

Bilaga 2. Bakgrundsfaktorer som bedömts vara viktiga för ettbarnskvinnornas beteende.

B.2.1 Inledning. 68

B.2.2 Tidsutvecklingen. 68

B.2.3 Kvinnans civilstånd. 70

B.2.4 Kvinnans ålder och tiden hon levt samman med mannen vid första barnets födelse. 71

B.2.5 Kvinnans utbildning. 72

B.2.6 Kvinnans sysselsättning. 76

B.2.7 Uppväxthemmets socioekonomiska tillhörighet. 78

Efterord. 80

Referenser. 81

1. Inledning.

Att man ska ha barn är fortfarande något av en självklarhet för de flesta familjer, och flertalet vill há minst två stycken. Det är endast en liten andel som tycker att ett barn är lagom, och nästan inga unga kvinnor som ännu inte fött barn föreställer sig att de ska förbli barnlösa (SCB, 1984a).

De kvinnor som nu är i 40-årsåldern är de årgångar som också i störst utsträckning fått barn. Endast 12 procent har aldrig själva fött något barn mot cirka 16 procent bland dem som är 10-15 år äldre (jfr. tabell 1). Vi har inte motsvarande uppgifter för kvinnor födda före 1925, men det finns starka skäl till att tro att barnafödandet inte var lika vanligt hos dem, eftersom de i större utsträckning förblev ogifta under hela livet.

En bakomliggande orsak till den låga barnlösheten hos dagens 40-åriga kvinnor är nämligen just giftermålsmönstret. Under hela 1900-talet och fram till mitten av 1960-talet har det varit en utveckling mot att en större andel av kvinnorna har gift sig och att de gjort det i allt yngre åldrar.

Till följd av bl.a. den sjunkande giftermålsåldern har barnen också fötts allt tidigare. Som framgår ur tabell 1 var hälften av de 25-åriga kvinnorna barnlösa bland dem som föddes 1925. Andelen sjönk successivt till cirka 40 procent för kvinnor födda under 1940-talet, men därefter har bilden totalt förändrats. Inom loppet av en 10-årsperiod har andelen barnlösa ökat kraftigt. Det har varit en nästan 50-procentig ökning i andelen barnlösa för de kvinnor som nu är mellan 25 och 30 år jämfört med de kvinnor som föddes under 1940-talets förra hälft.

Giftermålsmönstret har också ändrats radikalt under de senaste 10-15 åren. Ett (ogift) samboende har kommit att ersätta äktenskapet, åt-

Tabell 1. Andelen kvarvarande barnlösa i olika åldrar för kvinnor födda 1925 och senare.

Födelse-år	Ålder 25	26	27	28	29	30	35	40
1925	51	45	39	35	31	28	19	17
1930	47	41	35	31	27	24	17	15
1935	44	37	32	27	23	21	14	13
1940	41	34	29	25	22	19	14	12
1945	41	34	29	25	22	20	14	
1950	44	38	33	29	25	23		
1953	49	43	38	33	29	26		
1954	51	45	39	35	31			
1955	52	47	41	37				
1956	55	49	43					
1957	57	51						
1958	59							

Källa: SCB, opublicerade uppgifter.

minstone de första åren efter sammanflyttningen. Familjebildningen (sammanflyttningen) har dock fortsatt att tidigareläggas under 1970-talet. Aldrig tidigare (sedan statistikens början) har en så hög andel av de unga kvinnorna levt samman (åtminstone under någon period) med en man som nu. Det traditionella sambandet mellan att leva samman och att få barn har dock förändrats. Vi kan nu observera resultatet av en mycket mer medveten planering av tidpunkten för när familjerna vill ha det första barnet, och den tidpunkten ser alltså ut till att komma senare och senare i livet.

När en kvinna väl har fått sitt första barn, har hon dock tagit steget in i en ny livsfas, och de flesta får sitt andra barn senast inom loppet av 5-6 år. Här tycks det inte ha varit några stora förändringar under de senaste 15-20 åren, detta mönster förefallet tvärtom ha varit ganska stabilt (Johansson och Finnäs, 1983).

Många nöjer sig med två barn. Vi har fått en stark koncentration av tvåbarnsfamiljer. Nedgången i andelen som går vidare och får tre eller fyra barn och den samtidiga uppskjutningen av tidpunkten för första barnets födelse har resulterat i en kraftig och uppmärksammad fruktsamhetsnedgång under perioden 1967 till 1975. Därefter har vi haft en relativt stabil, låg fruktsamhet.

Trots att den andel av kvinnorna som fött åtminstone ett barn aldrig varit större än bland dagens 35-40 åringar och trots att unga kvinnor flyttar samman med en man i allt yngre åldrar, har fruktsamheten alltså sjunkit. Det går inte att finna en eller bara ett par faktorer som ensamma kan förklara denna utveckling. Mönstret i Sverige är inte heller unikt. Tvärtom har utvecklingen gått förvånansvärt parallellt i hela västvärlden, liksom i vissa öststater. Det har däremot inte i samma utsträckning utvecklingen gjort i de faktorer som så ofta framhävs som speciellt viktiga för fruktsamheten, som kvinnors utbildning och förvärvsfrekvenser, barnfamiljernas ekonomiska situation, föräldraförsäkringens utformning, barnomsorgens utbyggnad eller abortlagstiftningen, för att nämna några vanliga exempel.

Statistiska Centralbyråns fruktsamhetsundersökning 1981 möjliggör djupgående studier av kvinnornas familjebildnings- och fruktsamhetsmönster under den senaste 25-årsperioden. Detta material bygger på intervjuer av över fyra tusen kvinnor i 20 till 44 års ålder. Till skillnad från de analyser som kan göras utifrån den löpande befolkningsstatistiken, finns här möjligheter att koppla samman familjebildningen och barna-

födandet med faktorer tillknutna kvinnans egen uppväxt och vuxenliv.

Utifrån detta material har vi tidigare belyst vissa aspekter som rör den första sammanflyttningen med en man (Hoem, Rennermalm och Selmer (1984), Bernhardt (1984), Etzler (1984), Hoem (1984), Bernhardt och Hoem (1985) och Hoem och Rennermalm (1985)). Statistiska Centralbyrån (1982b, 1983 och 1984a) har publicerat tre analysrapporter.

I denna rapport diskuteras vad som händer med ettbarnskvinnorna, främst andra barnets födelse. Här koncentrerar vi oss alltså om en utveckling som vi vet varit relativt stabil. Syftet är nu att belysa om beteendet varit olika hos kvinnor med olika bakgrund (t.ex. utbildning) och att studera skillnaderna mellan dem som förvärvsarbetar och dem som är hemarbetande. Med denna information som bakgrund kommer i ett nästa steg i vårt projekt också det tredje barnets födelse att undersökas. Samtidigt pågår andra analyser. Bland annat undersöks den kanske väsentligaste förändringen under senare år, nämligen senareläggningen av det första barnets födelse.

2. Dataunderlag och analyserade aspekter.

2.1 Fruktsamhetsundersökningen 1981.

Som tidigare nämnts är dataunderlaget till den här studien hämtat från fruktsamhetsundersökningen 1981, en intervjuundersökning som Statistiska Centralbyrån genomförde på uppdrag av Socialdepartementet.

Fruktsamhetsundersökningen ger information om 4 300 svenska kvinnor födda under perioden 1936-60. Materialet belyser ett vitt spektrum av kvinnornas liv. Det finns bl.a. uppgifter tillknutna kvinnornas uppväxthem, information om vilka utbildningar kvinnorna genomgått, fullständiga samboende- och fertilitetshistorier och information om kvinnornas sysselsättning månad för månad åtminstone sedan september det året kvinnorna blev 16 år.

Den totala svarsprocenten i undersökningen var 87, vilket måste betraktas som mycket tillfredsställande för en så omfattande intervjuundersökning. För 43 av de 4 300 intervjuade kvinnorna innehöll dock materialet sådana brister att vi har varit tvungna att utesluta dem ur våra analyser. De vanligaste orsakerna var att för analyserna centrala årtalsangivelser saknades eller att kvinnan inte redovisat vilken sysselsättning hon haft under långa perioder av livet. I endast ett fåtal fall har kvinnorna uteslutits på grund av att de vägrat att svara på vissa av frågorna i intervjun (tabell 2). Flera upplysningar om materialet finns i en teknisk beskrivning av undersökningen (SCB, 1984b).

Tabell 2. Urvalets storlek efter födelseår.

Födelse-år	Antalet utvalda	Antalet svarande	Svars-procent	Antalet uteslutna p.g.a. bristfälliga uppgifter	Kvarvarande respondenter
1936-40	608	500	82	8	492
1941-45	1 180	1 014	86	12	1 002
1946-50	1 186	1 030	87	10	1 020
1951-55	1 187	1 049	88	9	1 040
1956-60	805	707	88	4	703
Summa	4 966	4 300	87	43	4 257

2.2 Aspekter analyserade i denna studie.

I denna rapport ser vi på barnafödande och civilståndsbyten bland ettbarnskvinnorna efter den tid som gått sedan första barnets födelse. Undersökningen har begränsats till att omfatta de kvinnor som bodde samman med en man (som gift eller ogift) när de fick det första barnet. Flertalet av kvinnorna (nästan 95 procent) fick det första barnet i sitt första parförhållande, men vi har även tagit med dem som fick det i ett senare parförhållande. Kvinnor som var ensamstående när de fick det första barnet, men som flyttade samman högst tre månader efter nedkomsten har dock också medtagits i analysen. I tabell 3 visas fördelningen på civilstånd och ålder för de kvinnor som studeras. Kvinnor som fick tvillingar vid första nedkomsten, totalt 28 stycken, har inte medtagits.

Materialet omfattar totalt 2 707 ettbarnsmödrar. Bland de äldsta kvinnorna, som var 35-44 år vid intervjun 1981, var 85 procent gifta när

Tabell 3. Kvinnornas fördelning på civilstånd, ålder och födelseår vid första barnets födelse.

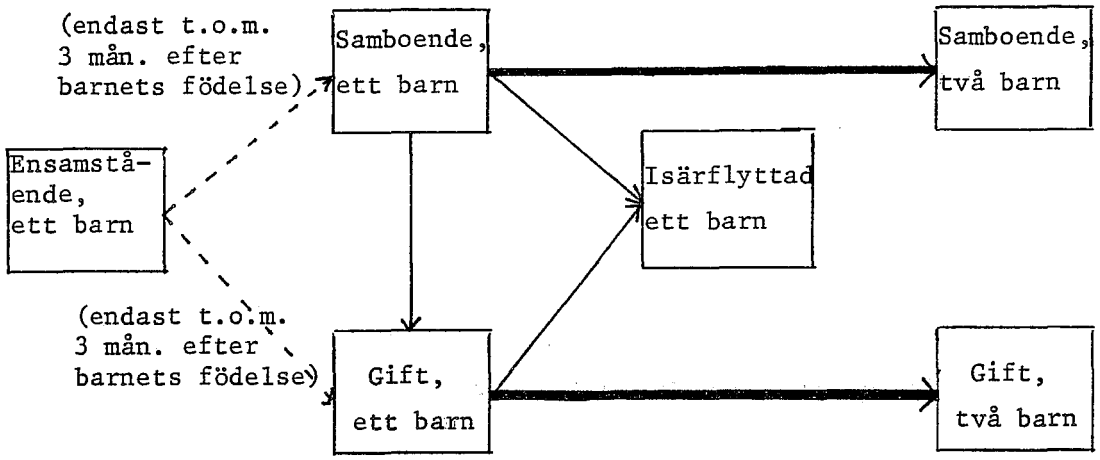
Ålder	Samboende abs.	%	härav ensamstående vid barnets födelse[1]	Gifta abs.	%	härav ensamstående vid barnets födelse[1]	Summa abs.	%
			Kvinnor födda 1936-45					
-19	54	32.3%	(6)	113	67.7%	(8)	167	100%
20-25	70	10.3%	(7)	608	89.7%	(5)	678	100%
26-	51	14.8%	(1)	293	85.2%	(-)	344	100%
Summa	175	14.7%	(14)	1014	85.3%	(13)	1189	100%
			Kvinnor födda 1946-50					
-19	69	52.3%	(11)	63	47.7%	(5)	132	100%
20-25	129	31.5%	(8)	281	68.5%	(-)	410	100%
26-	57	29.1%	(-)	139	70.9%	(-)	196	100%
Summa	255	34.6%	(19)	483	65.4%	(5)	738	100%
			Kvinnor födda 1951-60					
-19	140	82.8%	(10)	29	17.2%	(1)	169	100%
20-25	278	54.4%	(5)	233	45.6%	(-)	511	100%
26-	30	30.0%	(-)	70	70.0%	(-)	100	100%
Summa	448	57.4%	(15)	332	42.6%	(1)	780	100%

1) De kvinnor som fick sitt första barn som ensamstående, men som flyttat samman med en man (som gift eller ogift) högst 3 månader efter barnets födelse har också medtagits i analysen.

de fick det första barnet, mot endast 43 procent bland de yngsta (20-29 år vid intervjun).

Kvinnorna följs fram till den händelse som kommer först av (i) andra barnets födelse, (ii) parförhållandets upplösning och (iii) intervjutillfället. De kvinnor som separerar innan de får sitt andra barn utgår då ur analysen, även om de senare föder ytterligare barn. De som var samboende när de fick barn nummer ett och som så gifter sig, har kodats som samboende fram till giftermålstidpunkten och därefter som gifta. Det är alltså inte bara civilståndet vid första nedkomsten som har använts.

De heldragna pilarna i figur 1 visar de övergångar som studeras. Mest utrymme kommer att ägnas åt övergången från att ha ett barn till att få barn nummer två (de tjocka pilarna i figur 1), men vi kommer också i kapitel 4 och 5 att redovisa vissa resultat om civilståndsbyten, dvs. övergången från samboende till gift ettbarnsmor, och från samboende/gift till isärflyttad (tunna pilar i figur 1).

Figur 1. Tillstånd och övergångar som studeras i denna analys.

Vi nämnde redan inledningsvis att det inte förefaller ha varit några stora förändringar i tendensen att få det andra barnet bland ettbarnsmödrarna. I den här studien ska vi belysa hur olika bakgrundsfaktorer hos kvinnan påverkar denna del av hennes beteende.

Vi beaktar följande faktorer:

1) kvinnans födelseår,
2) kvinnans civilstånd,
3) kvinnans ålder vid första nedkomsten,
4) tiden som hon levt samman med mannen före första barnets födelse,
5) kvinnans utbildning, när hon fick det första barnet,
6) kvinnans sysselsättning efter det första barnets födelse, och slutligen
7) hennes eget uppväxthems socioekonomiska tillhörighet.

De tre första är traditionella demografiska faktorer som vanligtvis ingår i studier av detta slag. Den fjärde faktorn har vi tagit med för att undersöka om det är någon skillnad i det fortsatta beteendet mellan dem som var gravida med sitt första barn när de flyttade samman med sin man och dem som väntade ett par år med att få barn.

De båda nästa faktorerna - kvinnans utbildningstid och hennes sysselsättning - framhävs ofta som viktiga bidragande moment i diskussionerna om orsakerna till fruktsamhetsnedgången. De sätts i förbindelse med att yrkesaktiva och högutbildade kvinnor har särskilt höga alternativkostnader för att få ett barn till, dvs. att de i större utsträckning måste avstå från särskilt goda möjligheter på andra områden (ekonomiskt och psykiskt utbyte av sitt förvärvsarbete osv.) för att ta sig av barnet. Många kvinnor i fruktsamhetsundersökningen har också uppgivit "bristen på tid och ork" som en viktig orsak till varför de inte planerar föda fler barn (SCB, 1984a).

Med den sista faktorn - uppväxthemmets socioekonomiska status - söker vi fånga upp en eventuell direkt påverkan från föräldrahemmet. Är det fortfarande något direkt inflytande från föräldrahemmet (normer, personliga resurser,osv.) under en period då kvinnan flyttat samman med en man och redan fått ett barn, utöver den indirekta påverkan via de övriga faktorerna vi har tagit med?

Vi har inte kunnat dra in alla variabler vi hade tillgång till och som kan tänkas påverka kvinnans beteende. Till exempel har vi uteslutit information om huruvida det första barnet var "planerat" eller ej, om kvinnan haft någon barnlös parrelation innan hon fick det första barnet, om hennes egen mor förvärvsarbetat under kvinnans barndom och uppväxt, kvinnans religiositet och könet på det första barnet. Vi har inte heller med några geografiska aspekter i denna undersökning, främst beroende på brister i dessa uppgifter. Det var helt enkelt nödvändigt att begränsa sig och endast ta med de variabler vi kunde räkna med var mest viktiga eller mest intressanta.

Redan med de sju bakgrundsfaktorer vi valt, får vi ett mycket stort antal möjliga kombinationer av bakgrundsvärden, och det blir ofta ett mycket begränsat antal kvinnor i varje kombination. Detta gör att vi inte kan tillgripa traditionella metoder (vanligtvis livslängdstabelltekniken) för att undersöka hur vanlig en viss händelse är. Vi har i stället använt en multiplikativ intensitetsmodell som under senare år allt oftare kommit att utnyttjas i demografiska och andra studier. En kortfattad redovisning av denna beräkningsmetod samt våra erfarenheter av den lämnas i bilaga 1. I bilaga 2 ger vi ytterligare information om de bakgrundsfaktorer vi valt ha med i studien samt grupperingen inom varje faktor.

3. Kvinnornas fördelning på olika bakgrundsfaktorer.

I den här studien har vi uteslutit de kvinnor som fick det första barnet som ensamstående och som inte hade flyttat samman med en man högst tre månader efter nedkomsten. Totalt rör det sig om 308 uteslutna kvinnor vilket motsvarar ungefär 10 procent av alla kvinnor som fött minst ett barn. Kvinnornas fördelning på civilstånd vid första barnets födelse framgår ur tabell 4. Förutom den tidigare påpekade ökningen i andelen som fött det första barnet som samboende (jfr tabell 3), framgår också hur andelen som fött barn som ensamstående minskat kraftigt mellan kvinnor födda 1946-50 och 1951-60. Den slutliga skillnaden kommer säkert att bli ännu större, då det är en överrepresentation av förhållandevis unga kvinnor i den yngsta kohorten, dvs. kvinnor i de åldrar, där andelen ensamstående är förhållandevis hög.

Tabell 4. Relativa fördelningen på civilstånd vid första barnets födelse efter kvinnornas födelseår.

Födelse-år	Sam-boende[1)]	Gifta[1)]	Ensam-stående	Summa
1936-45	13.3	76.9	9.8	100.0
1946-50	29.9	56.7	13.4	100.0
1951-60	53.1	39.3	7.6	100.0

1) inkl. dem som flyttat samman (som gift eller ogift) högst tre månader efter barnets födelse.

Som framgår ur tabell 5 är det en minskande andel som bott samman med mannen i högst sju månader före första barnets födelse. I särklass högst är andelen, som väntat, bland de kvinnor som fick barn före 20 års ålder.

Tabell 5. Fördelningen på tiden som kvinnorna bott samman med mannen före första barnets födelse.

Ålder vid första nedkomsten	Högst 7 mån.	8-23 mån.	Minst 24 mån.	Summa
		Kvinnor födda 1936-45		
-19	71.3	26.3	2.4	100.0
20-25	28.2	46.1	25.7	100.0
26-	7.0	33.1	59.9	100.0
		Kvinnor födda 1946-50		
-19	68.2	28.8	3.0	100.0
20-25	16.1	42.9	41.0	100.0
		Kvinnor födda 1951-60		
-19	43.2	48.5	8.3	100.0
20-25[1)]	17.7	33.7	48.6	100.0

1) avser kvinnor födda 1951-55.

När man ska se på fördelningen efter utbildningstiden vid första barnets födelse, är det viktigt att ta hänsyn till att det bland de yngre kvinnorna är många som ännu inte fött barn, men som kommer att göra det. Speciellt gäller detta kvinnor som har studerat, då de ofta föder barn förhållandevis sent.

I tabell 6 visas den relativa fördelningen av kvinnornas utbildningstid efter social bakgrund för kvinnor födda 1936-45. Skillnaderna är verkligen stora. Av arbetardöttrarna hade över 70 procent högst ett år utbildning innan de fick det första barnet mot endast knappt en tredjedel av tjänstemannadöttrarna. De som var döttrar till lantbrukare och egna företagare låg ungefär mittemellan på 54 procent.

Tabell 6. Relativ fördelning på utbildningstid vid första barnets födelse efter kvinnans sociala bakgrund för kvinnor födda 1936-45.

Utbildningstid	Döttrar till:		
	arbetare	tjänstemän	lantbrukare och egna företagare
Högst ett år	71.4	32.2	54.3
Minst ett, men högst fyra år	21.6	32.2	27.9
Minst fyra år	7.0	35.6	17.8
Summa	100.0	100.0	100.0

Mönstret kvarstår också för nästa kohort (födda 1946-50), där vi endast betraktar kvinnor som fått det första barnet före 26 års ålder (jfr tabell 7). Av arbetardöttrarna hade knappt två tredjedelar fått det, av tjänstemannadöttrarna 45 procent mot hälften av de som är döttrar till lantbrukare och egna företagare. Uppgifterna inom parentes visar motsvarande andelar för kvinnor födda 1936-45.

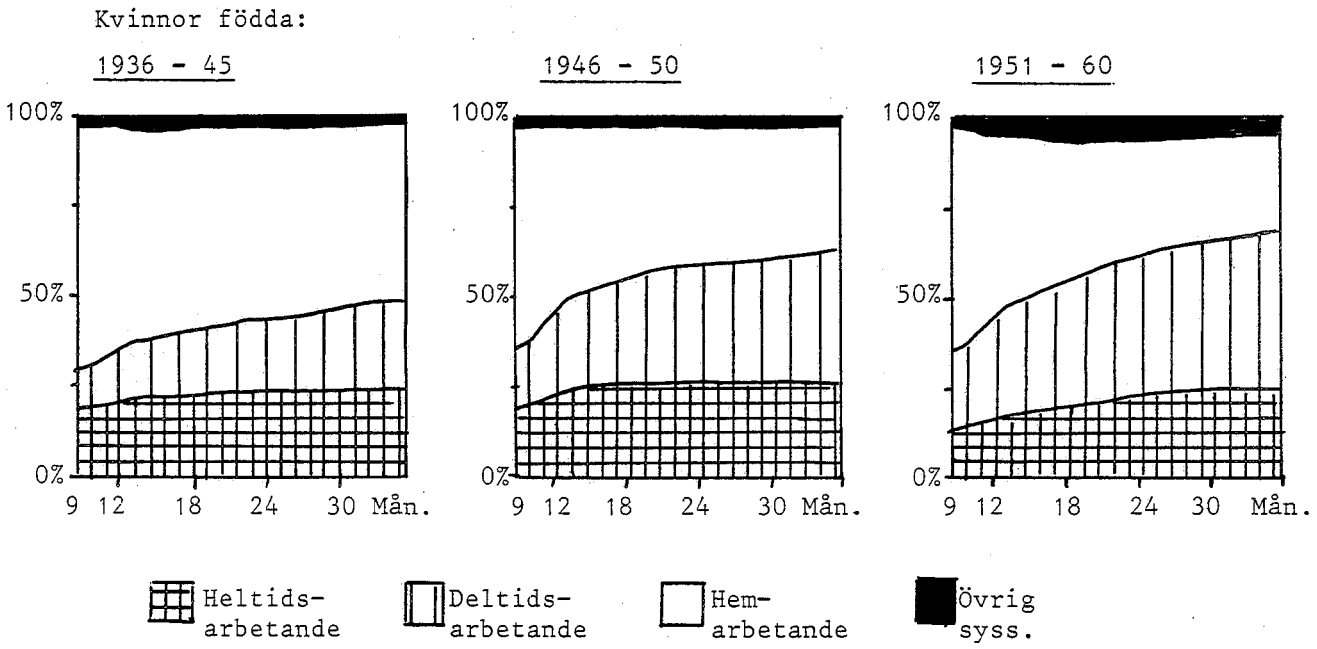
Tabell 7. Relativ fördelning på utbildningstid och social bakgrund för kvinnor födda 1946-50 och som fött första barnet före 26 års ålder.

Utbildningstid	Döttrar till:		
	arbetare	tjänstemän	lantbrukare och egna företagare
Högst ett år	66.9 (79.1)	35.8 (41.3)	49.7 (62.4)
Minst ett, men högst fyra år	27.4 (18.1)	43.1 (32.3)	33.6 (26.4)
Minst fyra år	5.7 (2.8)	21.1 (26.4)	16.8 (11.2)
Summa	100.0 (100.0)	100.0 (100.0)	100.0 (100.0)

En av de mer påtagliga förändringarna som inträffat mellan de kohorter vi här studerar, är kvinnornas ökade förvärvsfrekvenser, även under de perioder de har små barn. Vilka faktorer det är som påverkar valet av sysselsättning behandlas, som tidigare nämnts, i ett speciellt delprojekt.

I den här studien har vi registrerat kvinnans sysselsättning, månad för månad efter första barnets födelse. Utifrån dessa uppgifter kan vi beräkna kvinnornas relativa fördelning på olika sysselsättningar

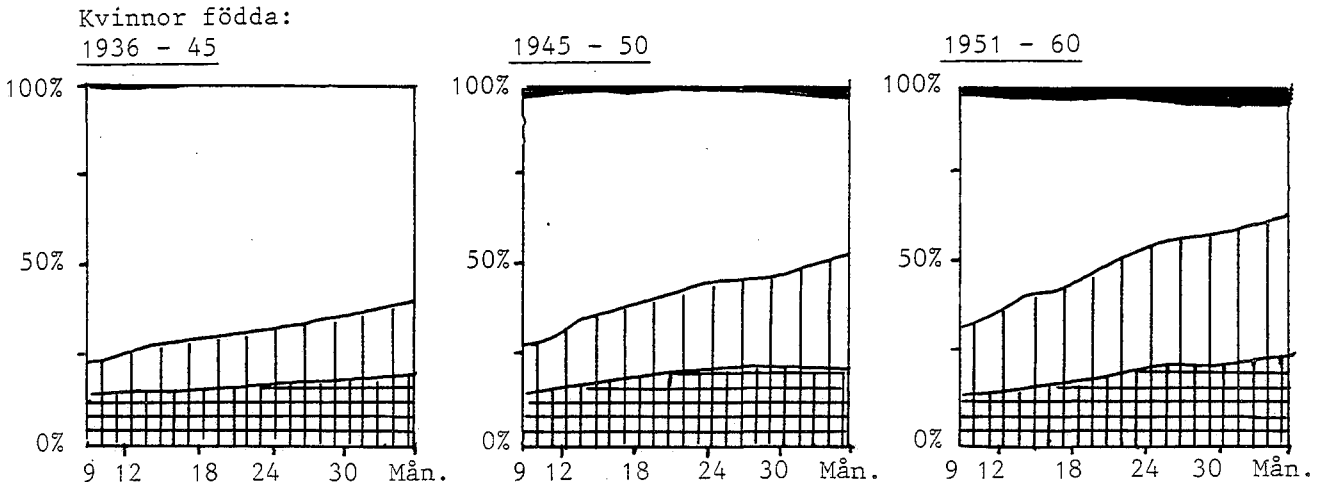
efter tiden som gått sedan de fick det första barnet. Fördelningen avser de kvarvarande ettbarnskvinnorna, dvs. de som inte separerat, fått det andra barnet eller censurerats på grund av intervju. Utvecklingen över de tre kohorter vi studerar framgår ur figur 2. Andelen hemarbetande har minskat kraftigt, och då speciellt mellan kvinnor födda 1936-45 och 1946-50. Andelen som arbetar heltid har varit tämligen konstant, medan de deltidsanställdas andel har ökat kraftigt.

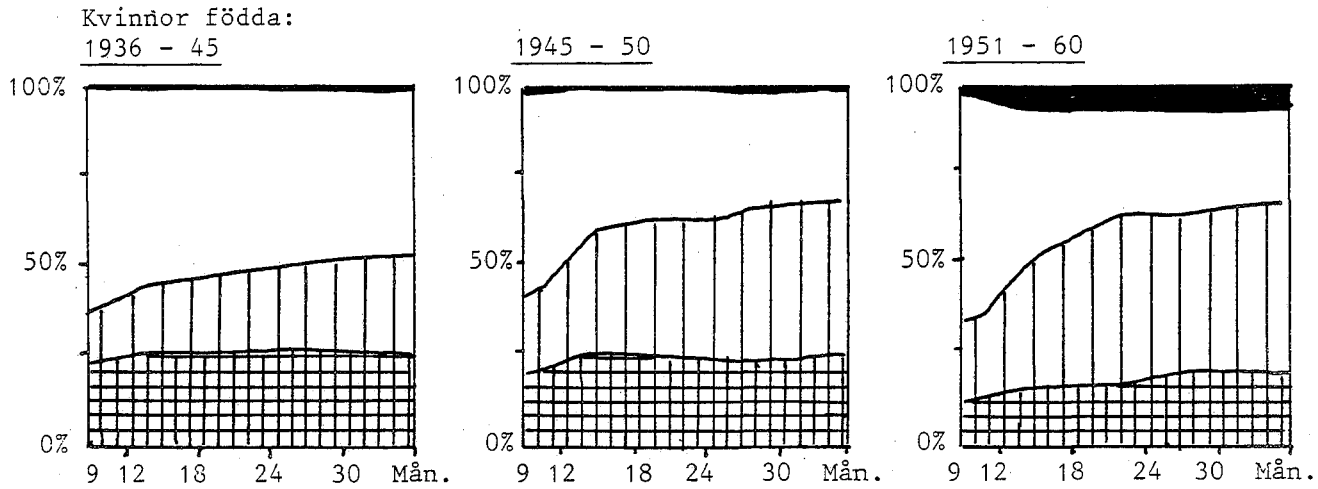
Figur 2. Ettbarnskvinnornas födelning på sysselsättning efter födelseår och tiden sedan de fick barnet.

Som tidigare visats bl.a. i Arbete och barn (SCB, 1983b), har kvinnans utbildning stor betydelse för valet av sysselsättning i olika åldrar. Detta gäller också i hög grad för tiden efter det första barnets födelse, vilket framgår ur figur 3. De med högst ett års utbildning har för alla födelsekohorter den högsta andelen hemarbetande, även om andelen har minskat betydligt över tiden. De med längst utbildningstid har den högsta andelen som hamnat i kategorin övrigt. För dessa kvinnor rör det sig oftast om studier. Mönstret med en relativt oförändrad andel heltidsarbetande och en ökande andel deltidsarbetande återfinns för alla tre utbildningsgrupperna.

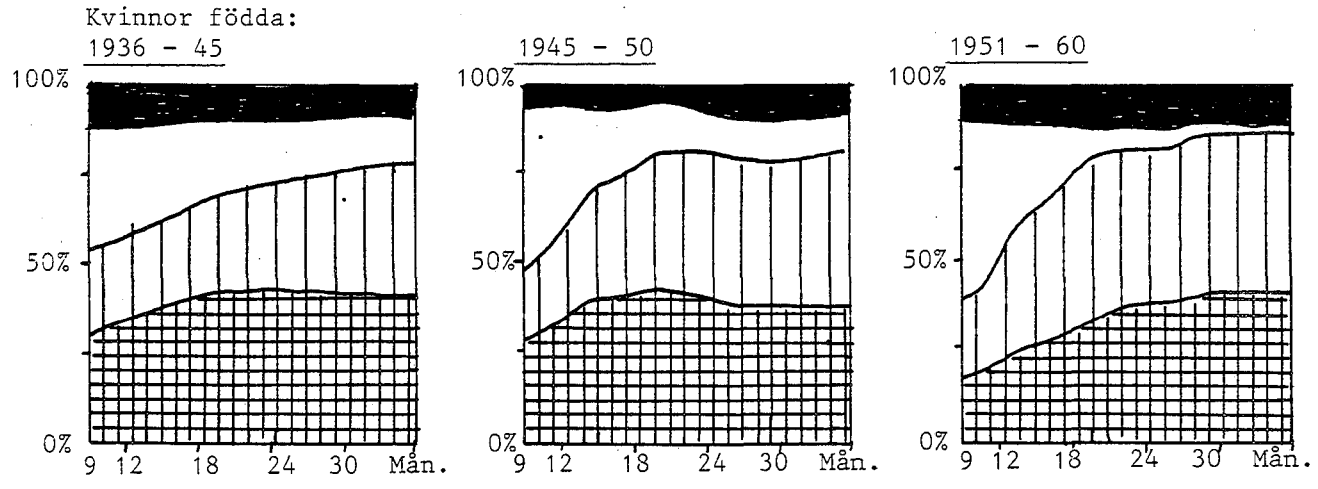
HÖGST ETT ÅRS UTBILDNING

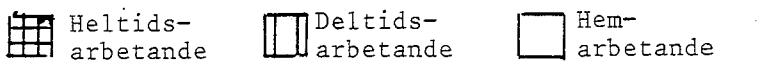

MINST ETT MEN HÖGST FYRA ÅRS UTBILDNING

MINST FYRA ÅRS UTBILDNING

Figur 3. Ettbarnskvinnornas fördelning på sysselsättning efter utbildningstid, födelseår och tiden sedan de fick barnet.

4. Giftermål bland samboende ettbarnskvinnor.

4.1 Inledning.

Den kraftiga förskjutningen från att gifta sig till att i stället bara flytta samman, liksom nedgången i tendensen att gifta sig en kort tid efter samboendets start har tillsammans bidragit till att en ökande andel av förstföderskorna varit samboende och inte gifta. Trots att de samboende under hela den period som här studeras, har haft en betydligt lägre benägenhet att föda barn än de gifta, har deras andel av förstföderskorna mer än tredubblats över de kohorter vi har studerat (jfr. tabell 3).

Många samboende ettbarnsmödrar har dock gift sig. I vårt material har drygt 40 procent av de samboende kvinnorna haft giftermål som första registrerade demografiska händelse efter första barnets födelse, dvs. de har gift sig innan de eventuellt har fått sitt andra barn, har separerat eller har blivit intervjuade. I detta kapitel skall vi belysa vilka bakgrundsfaktorer hos kvinnorna det är som har påverkat tendensen att ingå äktenskap.

Man kan med rätta tycka att det just inte är någon större skillnad i beteendet mellan en samboende kvinna som gifter sig en kort tid före första barnet födelse och en annan som i stället gör det strax efter nedkomsten. Denna rapport koncentrerar sig emellertid om tiden efter första födelsen, så vi får bara med den senare av de två aspekterna. Vår aktuella analys kan därför bara ge en del av historien när man vill se de stora dragen i hur olika grupper använder samboendet som ett alternativ till äktenskapet, också när barnen kommer. Det stora projektet som detta är en del av är i första omgången lagt upp som en serie studier av olika faser i kvinnornas liv. Avsikten är att senare binda samman de olika faserna. Meningen är naturligtvis att vi i studien av en fas i

möjligaste mån ska beakta de kunskaper vi har om beteendet i de föregående. I denna stund har dock inte alla relevanta resultat från den föregående fasen kommit fram. Vi vet t.ex. ännu inte om "tvånget" att gifta sig på grund av att kvinnan blivit gravid varit olika hos kvinnor med skilda bakgrundsfaktorer. Vi har därför fått nöja oss med att belysa vad som har hänt efter första barnet födelse. I viss mån har vi ändå utnyttjat information från tidigare projektrapporter.

I den här delen av analysen har vi studerat varje födelsekohort för sig, dvs. vi har gjort en modellanpassning för kvinnor födda 1936-45, en annan för kohorten född 1946-50 och slutligen en för de kvinnor som föddes efter 1950. En av orsakerna till detta är att vi på så sätt har fått en enklare modellstruktur med färre nödvändiga interaktioner (jfr. resonemanget i bilaga 1). Dessutom har tidigare studier (Etzler,1984 och Bernhardt, 1984) visat att utvecklingen inte gått parallellt över tiden för kvinnor med olika social bakgrund. Till detta återkommer vi i avsnitt 4.2.2

De bakgrundsfaktorer som beaktas för varje kohort är

1) kvinnans ålder vid första barnets födelse,
2) tiden som kvinnan bott samman med mannen före första nedkomsten,
3) föräldrahemmets socioekonomiska tillhörighet, och
4) kvinnans utbildning vid första barnets födelse.

Vi har inte tagit med uppgifter om kvinnans sysselsättning här. Orsaken till detta är att många äktenskap ingås strax efter barnets födelse, dvs. under en period då nästan alla är hemma med föräldrapenning (moderskapspenning före 1974).

4.2 Resultat.

4.2.1 Rent demografiska bakgrundsfaktorer.

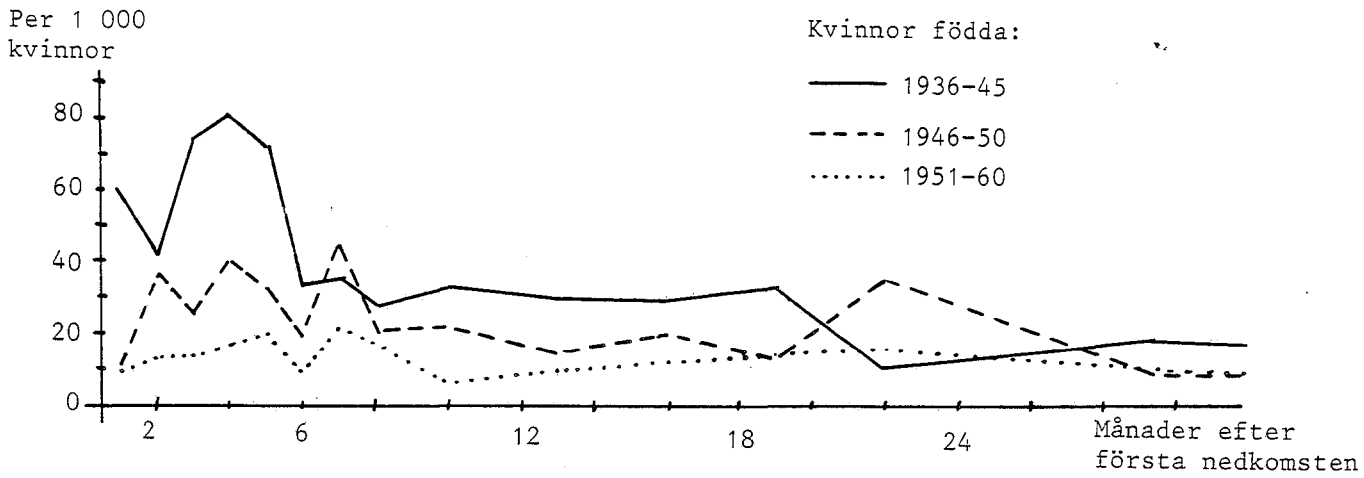
Ur diagram 4, som visar de observerade centralkvoterna för giftermål bland samboende ettbarnskvinnor, framgår klart att det har varit en kraftig nedgång i benägenheten att gifta sig. Speciellt stor har nedgången varit en kort tid efter barnets födelse. Den genomsnittliga observerade giftermålsintensiteten under femmånadersperioden efter nedkomsten har gått ned till mindre än en fjärdedel mellan de äldsta och yngsta kvinnorna.

I tabell 8 visas variationerna i giftermålsintensiteterna efter kvinnans ålder vid första barnets födelse och tiden hon varit samboende före nedkomsten. Resultaten har erhållits ur en modellanpassning med alla bakgrundsfaktorer samtidigt. Vi har bara valt att presentera resultaten stegvis.

Som framgår ur tabellen har vi endast skilt på om kvinnan var under eller över 20 år när hon fick det första barnet för de yngsta kvinnorna, för att undvika att få alltför små grupper att arbeta med.

För samboende ettbarnsmödrar födda t.o.m. 1945 sjönk giftermålsintensiteterna kraftigt med åldern vid första barnets födelse. Samtidigt var de som redan före nedkomsten hade levt samman med mannen i minst två år, som väntat, klart minst benägna att gifta sig. Dessa kvinnor var mer "ståndaktigt" samboende än de övriga. De hade inte som många andra gift sig några månader efter sammanflyttningen och barnets ankomst hade heller inte påskyndat ett giftermål.

Mönstret med högst giftermålsintensiteter för de yngsta finns tydligt kvar hos nästa femårsgeneration. Också bland dessa kvinnor är det de som har varit samboende längst tid före nedkomsten som gifter sig minst, men skillnaderna är förhållandevis små och den senare faktorn ger ingen signifikant bättre modellanpassning än om den uteslutits.

Figur 4. Giftermål bland samboende ettbarnskvinnor. Observerade centralkvoter för kvinnor födda 1936-45, 1946-50 och 1951-60.

Tabell 8. Giftermål bland samboende ettbarnskvinnor. Intensitetskurvornas relativa nivå efter åldern och tiden som kvinnan varit samboende vid första barnets födelse.

Födelse-år	Åldern vid första barnets födelse		
	-19 år	20-25 år[1)]	26- år
1936-45	1.54	1	0.54
1946-50	2.24	1	0.95
1951-60	0.84	1[2)]	

Födelse-år	Tid i parförhållandet före första barnets födelse		
	-7 mån.	8-23 mån.[1)]	24- mån.
1936-45	1.07	1	0.52
1946-50	0.89	1	0.80
1951-60	0.99	1	1.01

1) Basgrupp.

2) Inkl. de som var över 25 år.

Anm. Resultaten har erhållits från tre modellanpassningar, en för varje födelsekohort. Ovanstående faktorer var inte involverade i interaktioner.

För de yngsta kvinnorna, födda efter 1950, saknar de rent demografiska faktorerna betydelse för beteendet. Giftermålsbenägenheten har gått ned kraftigt bland dessa samboende ettbarnskvinnor och varken åldern eller tiden man bott samman före nedkomsten ger någon signifikant förbättrad modellanpassning.

4.2.2 Social bakgrund och utbildningstid.

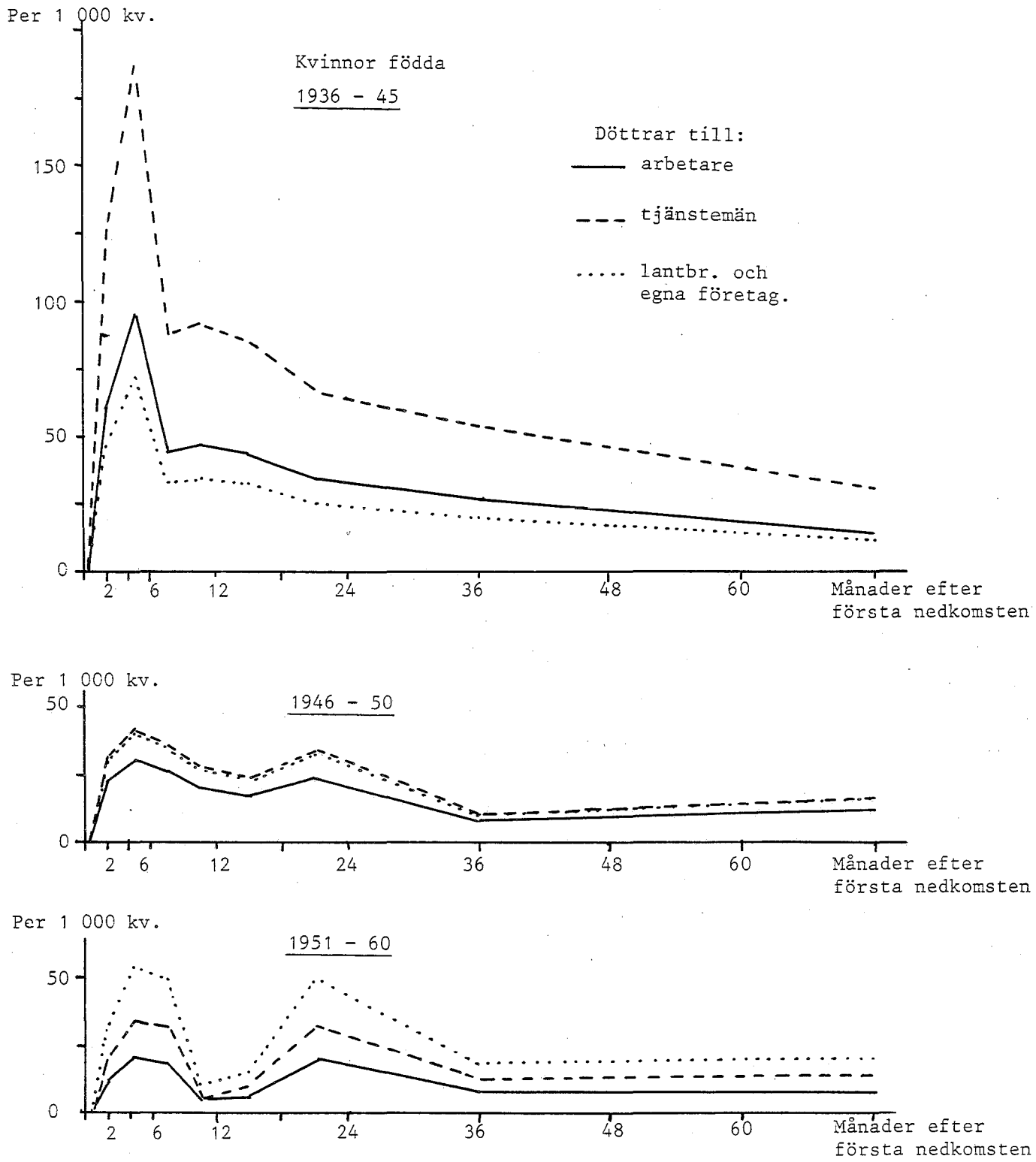
Kvinnor med olika social bakgrund har haft olika beteende över tiden både vad gäller valet av ett ogift samboende som en (inledande) samlevnadsform och viljan att föda barn som samboende.

Etzler (1984) har funnit att det inledningsvis främst var kvinnor som vuxit upp i arbetarhem, som valde det ogifta samboendet som samlevnadsform, medan tjänstemannadöttrarna längst höll fast vid mönstret att man skulle vara gift för att leva samman. De tjänstmannadöttrar som ändå valde att ingå ett samboende, gifte sig ofta en relativt kort tid efter sammanflyttningen (Bernhardt, 1984).

När samboendet så slog igenom också hos tjänstemannadöttrarna i mitten av 1960-talet, fick det snabbt en mycket stor spridning, och giftermålsfrekvenserna sjönk kraftigt både för ensamstående och samboende barnlösa kvinnor.

Arbetardöttrarna har hela tiden haft den högsta benägenheten att få det första barnet medan de var samboende, och skillnaden kvarstår även efter den period, då tjänstemannadöttrarna började leva längre perioder som samboende.

Som framgår ur figur 5, har giftermålsmönstret också hos de samboende ettbarnskvinnorna varit olika beroende på kvinnans sociala bakgrund. Vid beräkningarna av intensiteterna som illustreras i diagrammet, har

Figur 5. Giftermålsintensiteter för samboende ettbarnskvinnor. Basgruppen för alla faktorer utom för kvinnans sociala bakgrund.

vi varierat den sociala bakgrunden, medan nivån på de övriga bakgrundsfaktorerna som ingår i modellerna hållits konstanta. Kvinnans ålder vid första barnets födelse har satts till 20-25 år, kvinnan har varit samboende mer än sju men högst 23 månader och utbildningsnivån har satts till mer än ett men högst fyra års utbildningstid.

Mest iögonfallande i figur 5 är tjänstemannadöttrarnas plötsligt kraftiga nedgång mellan de kvinnor som är födda 1936-45 och 1946-50. För den äldsta kohorten hade tjänstmannadöttrarna minst dubbelt så höga giftermålsintensiteter som dem som hade en annan social bakgrund, men skillnaderna har, som framgår ur tabell 9, utjämnats betydligt redan till nästa födelsekohort. Gifta sig var tydligen något man skulle göra om man vuxit upp i ett tjänstmannahem och var född i perioden runt 1940. Plötsligt var det dock inte längre ett måste, och då minskar intensiteterna radikalt oavsett om man var ensamstående eller samboende och oavsett om man hade ett barn eller inte.

Tabell 9. Giftermål band samboende ettbarnskvinnor. Intensitetskurvornas relativa nivå efter kvinnans sociala bakgrund.

Födelse-år	Döttrar till:		
	arbetare	tjänstemän[1)]	lantbrukare och egna företagare
1936-45	0.50	1	0.38
1946-50	0.73	1	0.96

1) basgrupp.

Anm. Resultaten har erhållits från två modellanpassningar, utan interaktionstermer.

För de kvinnor som vuxit upp i arbetarhem var samboendet ganska vanligt redan hos de äldsta kvinnorna i detta material. De har haft en mer successiv nedgång i giftermålsfrekvenserna för både ensamstående barnlösa och samboende med eller utan barn.

Vi har tidigare just inte nämnt något om beteendet hos den tredje gruppen kvinnor, dvs. de som är döttrar till lantbrukare och egna företagare. En av orsakerna till detta är att de uppvisar en mer komplicerad utveckling än de båda övriga grupperna. För den äldsta kohorten var samboendet relativt vanligt också hos dessa kvinnor. Utifrån uppgifter hämtade från Etzler (1984) kan man visa att av de 24-åriga kvinnor som flyttat samman med en man hade 41 procent av döttrarna till lantbrukare och egna företagare, födda 1936-40, gjort det utan att gifta sig. För tjänstemannadörrar var motsvarande andel 27 procent. För samma grupper kvinnor födda tio år senare (1946-50) var bilden den omvända. Bland tjänstemannadöttrarna hade 86 procent valt samboendet mot 75 procent bland dem som var döttrar till lantbrukare och egna företagare.

Också för de barnlösa samboende kvinnorna har Bernhardt (1984) funnit ett liknande giftermålsmönster. Inledningsvis hade lantbrukar- och företagardöttrarna relativt låg tendens att gifta sig som samboende jämfört med tjänstemannadöttrarna. Men som framgår ut tabell 10, har de inte alls samma kraftiga nedgång som de båda övriga grupperna och ligger därför högst för kvinnor födda 1951-55, speciellt en kort tid efter samboendets start.

Vårt intryck är att valet mellan giftermål och ogift samboende har visat en tydlig periodpåverkan. Oavsett om man är ensamstående eller samboende, och oavsett om man har barn eller inte går mönstret igen. Utvecklingen har däremot inte varit oberoende av kvinnans sociala bakgrund. Tjänstemannadöttrarna visar den snabbaste förändringen

Tabell 10. Observerade giftermålsfrekvenser för barnlösa samboende kvinnor i olika varaktighetsintervall, efter socioekonomisk bakgrund och födelseår. Per 1000 kvinnor och månad.

	Arbetar-döttrar		Tjänstemanna-döttrar		Döttrar till lantbrukare och egna företagare	
Födelseår	Månader efter samboendets start					
	0-6	7-59	0-6	7-59	0-6	7-59
1941-45	45.4	31.1	63.6	41.4	46.9	29.7
1946-50	21.6	23.4	17.2	19.7	24.6	24.9
1951-55	5.8	11.6	6.4	12.6	15.6	15.0

Källa: Bernhardt (1984), tabell 8, sid. 30.

och är inom loppet av några år ifatt de båda övriga grupperna trots det olika utgångsläget. För de som har vuxit upp i lantbrukar- eller företagarhem kom förändringen något långsammare och det är de som har gift sig i störst utsträckning under 1970-talet.

Den utbildning kvinnan har vid första barnets födelse har också betydelse för giftermålsbenägenheten. För kvinnor födda 1936-45 och 1946-50 har vi funnit ganska konstanta mönster för relationen mellan olika utbildningsgruppers giftermålsfrekvenser. Som framgår ur tabell 11 är det de kvinnor som har mer än ett, men högst fyra års studier, som varit mest benägna att gifta sig, medan de som har studerat i minst fyra år gjort det minst.

Tabell 11. Giftermål bland samboende ettbarnskvinnor. Intensitetskurvornas relativa nivå efter kvinnans utbildningstid vid första barnets födelse.

Födelse-år	Utbildningstid vid första nedkomsten		
	högst ett år	minst ett, men högst fyra år[1)]	mer än fyra år
1936-45	0.82	1	0.62
1946-50	0.75	1	0.58

1) basgrupp.

Anm. Resultaten har erhållits från två modellanpassningar, utan interaktionstermer.

För de yngsta kvinnorna i vårt material (födda 1951-60) är mönstret mer sammansatt. Vi har för det första varit tvungna att utesluta de kvinnor som hade mer än fyra års studier, eftersom det bland dessa förhållandevis unga kvinnor endast var ett trettiotal som hunnit med att både skaffa sig denna utbildning och få det första barnet som samboende. För det andra var mönstret inom varje utbildningsnivå olika beroende på kvinnans socioekonomiska bakgrund.

Om vi inledningsvis använder oss av en något enklare modell och jämför giftermålsintensiteterna för olika utbildningsgrupper utan att ta med kvinnans sociala bakgrund, finner vi att relationerna mellan utbildningsklasserna består. De med högst ett års utbildning har drygt 40 procent lägre intensiteter än de med mer än ett års utbildning. När vi också tar hänsyn till den sociala bakgrunden, finner vi att utbildningstidens längd är utan betydelse för arbetardöttrana, medan den för övriga grupper, och då speciellt för dem som vuxit upp i lantbrukar-

och företagarhem, däremot har stor betydelse, och effektetn går i samma riktning som den som tidigare observerats (jfr. tabell 12).

Tabell 12. Giftermål bland samboende ettbarnskvinnor födda 1951-60. Intensitetskurvornas relativa nivå efter kvinnans utbildningstid och sociala bakgrund.

Döttrar till	Utbildningstid vid första nedkomsten	
	högst ett år	minst ett, men högst fyra år[1)]
Arbetare	1.03	1
Tjänstemän	0.55	1
Lantbrukare- och egna företagare	0.13	1

1) basgrupp.

Anm. Resultaten har erhållits ur en modellanpassning med en signifikant interaktion mellan utbildningstid och social bakgrund.

5. Isärflyttningar bland samboende och bland gifta ettbarnskvinnor.

5.1 Inledning.

Det årliga antalet skilsmässor har fördubblats sedan mitten av 1970-talet. Under perioden 1977-81 har cirka 20 000 äktenskap årligen upplösts genom skilsmässa. Till detta tal ska läggas ett antal upplösta parförhållanden, där makarna ej var formellt gifta. Hur många det totalt handlar om är okänt, eftersom den löpande befolkningsstatistiken inte registrerar ingång eller upplösning av ogifta samboendeförhållanden.

Med tanke på att antalet giftermål minskat med en tredjedel sedan 1960-talets förra hälft är ökningen i benägenheten att ta ut en skilsmässa i verkligheten större än vad de absoluta talen visar. Ur den löpande befolkningsstatistiken (SCB, 1982a) framgår också att av de äktenskap som ingicks under perioden omkring 1960 hade 4-5 procent upplösts fem år efter giftermålet, medan motsvarande tal för dem som gifte sig i mitten av 1970-talet var 12-13 procent. Denna ökning är desto mer anmärkningsvärd, när man vet att flertalet av dem som gifte sig omkring 1975 hade varit samboende före giftermålet och därigenom fått en viss prövotid före äktenskapet.

Vi ska i det här kapitlet se på i vilken utsträckning ettbarnskvinnorna flyttar isär från sina makar. Vi ska studera sådana isärflyttningar både bland dem som var formellt gifta och bland dem som var samboende. De bakgrundsfaktorer som ingår överensstämmer med dem som användes vid analysen av giftermål bland samboende ettbarnskvinnor (avsnitt 4.1). Dessutom redovisas i avsnitt 5.2.3 några resultat, då hänsyn också tagits till kvinnans aktuella sysselsättning.

5.2 Resultat.

5.2.1 Rent demografiska bakgrundsfaktorer.

Vi har en viss generell kunskap om isärflyttningarnas utveckling över tiden samt hur de varierar efter kvinnans ålder och civilstånd. Riskerna för isärflyttning har ökat över tiden. De är speciellt höga för unga kvinnor och det är vanligare att man flyttar isär om man är samboende än om man är gift. Det senare förhållandet har iakttagits för barnlösa kvinnor (Hoem och Rennermalm, 1985).

Dessa tendenser återfinns också för ettbarnskvinnorna i vårt material Resultaten i tabell 13 härrör från en modell där också social bakgrund och utbildningsnivå ingår som bakgrundsfaktorer, men deras effekter omtalas först senare. Tiden mellan sammanflyttningen och första barnets födelse hade inte någon stor betydelse för separationsriskerna i vårt material. De som hade levt samman i minst två år före barnets födelse hade något lägre intensiteter än de övriga, men det gav ingen signifikant bättre modellanpassning att ta in bakgrundsfaktorn som sådan, varför den uteslöts ur analysen.

Speciellt anmärkningsvärd i tabell 13 är den stora skillnaden i intensitetskurvornas nivå mellan samboende och gifta ettbarnskvinnor. En del av den kan nog förklaras av att de som lever i "instabila" samboendeförhållanden inte gifter sig lika ofta som dem som upplever sitt förhållande som stabilt. Detta bör bidra till ökade skillnader mellan samboendes och giftas isärflyttningsrisker, speciellt under de perioder då det var ganska vanligt att de samboende kvinnorna gifte sig. Utvecklingen över kohorterna visar också att en viss utjämning ägt rum (jfr. tabell 14). Även bland de yngsta kvinnorna har emellertid de samboende haft en betydligt högre risker för isärflyttning än de gifta, till trots för att långvarigt samboende är mer av ett "normalbeteende" i de yngsta än i de äldsta av våra kohorter.

Tabell 13. Isärflyttningar bland ettbarnskvinnor. Intensitetskurvornas relativa nivå efter kvinnans födelseår, civilstånd och ålder vid första barnets födelse.

Kvinnor födda:		
1936-45	1946-50[1]	1951-60
0.69	1	1.14

Civilstånd:	
samboende	gift[1]
3.03	1

Ålder vid första barnets födelse:		
-19 år	20-25 år[1]	26- år
1.54	1	1.00

1) basgrupp.

Anm. Resultat från en modellanpassning utan interaktionstermer.

Tabell 14. Isärflyttningar bland ettbarnskvinnor. Intensitetskurvornas relativa nivå efter kvinnans födelseår och civilstånd.

Födelseår	Civilstånd:	
	samboende	gift[1]
1936-45	3.52	1
1946-50	3.45	1
1951-60	2.43	1

1) basgrupp för varje födelsekohort.

Anm. Resultat från en modellanpassning med en interaktion mellan civilstånd och födelsekohort. Interaktionen gav ej signifikant bättre modellanpassning.

Innan vi går över till de övriga bakgrundsfaktorernas betydelse för isärflyttningsriskernas nivå ska vi se något på olikheterna i beteendet mellan aktuellt samboende och gifta ettbarnkvinnor, de senare uppdelade på om de var gifta eller samboende vid det första barnets födelse.

För att undersöka om det är skillnader i isärflyttningsriskerna mellan dem som gift sig (som första händelse) efter första barnets födelse och dem som var gifta redan vid första nedkomsten, har vi anpassat en multiplikativ intensitetsmodell till materialet, uppdelat på tre födelsekohorter, tre civilstånd, samt åldern vid första barnets födelse och tiden kvinnan levt samman med mannen före första nedkomsten. Resultatet redovisas i tabell 15.

De som gift sig efter första barnets födelse har lägre isärflyttningsintensiteter än dem som var gifta "från början" (jfr. tabell 15A). Som framgår ur tabell 15B, som visar relationen civilstånden emellan för de olika födelsekohorterna, har skillnaderna, inte oväntat, förstärkts över tiden. För de yngre kohorterna har giftermålen bland de samboende ettbarnskvinnorna minskat betydligt, och de som gifter sig gör det efter en i genomsnitt längre tid som ettbarnsmor. Detta betyder lägre isärflyttningsrisker, i varje fall fram till andra barnets födelse, en händelse som i stor utsträckning blir verklighet för dessa kvinnor. Bland de samboende som gifter sig har vi fått en ökad representation av "familjeinriktade" kvinnor, med relativt sett låga isärflyttningsrisker och hög fruktsamhet.

Tabell 15. Isärflyttningar bland ettbarnskvinnor. Intensitetskurvornas relativa nivå för samboende och gifta ettbarnskvinnor, de senare uppdelade efter om de var gifta eller samboende vid första barnets födelse.

A. Alla kohorter tillsammans

Civilstånd:		
Samboende	gift, sedan före första nedkomsten[1)]	gift, men samboende vid första nedkomsten
2.96	1	0.84

1) basgrupp.

Anm. Resultat av en modellanpassning utan interaktionstermer.

B. Varje kohort för sig

Födelseår	Civilstånd:		
	samboende	gift, sedan före första nedkomsten[1)]	gift, men samboende vid första nedkomsten
1936-45	3.47	1	1.15
1946-50	3.29	1	0.63
1951-60	2.24	1	0.70

1) basgrupp för varje födelsekohort.

Anm. Resultat av en modellanpassning med en interaktion mellan civilstånd och födelsekohort. Interaktion gav ej signifikant bättre modellanpassning.

5.2.2 Social bakgrund och utbildningstid.

Vid sidan av de rent demografiska faktorerna hade vi också med kvinnans sociala bakgrund och hennes utbildningstid i intensitetsmodellen. Bernhardt (1984) har visat att för barnlösa samboende kvinnor var isärflyttningar vanligast bland dem som var döttrar till tjänstemän. (Någon liknande undersökning för barnlösa gifta föreligger ännu inte.) Detta mönster går också igen för ettbarnskvinnorna (jfr. tabell 16), och som framgår ur tabell 17 förefaller skillnaderna mellan kvinnor med olika social bakgrund vara minst lika stora för de gifta som för de samboende. Ur tabell 16 framgår också att de kvinnor som har längst utbildningstid har högre isärflyttningsintensiteter än de med en kortare utbildningstid.

Man kan fråga sig varför tjänstamannadöttrarna skulle flytta i isär i större utsträckning än andra och varför de med lång utbildningstid mer än de med en kortare. Har t.ex. de med en lång utbildningstid svårare att leva i ett parförhållande, har de större krav på förhållandet eller har de större möjligheter att bryta upp från en mindre tillfredsställande relation? Denna form av förklaringar går naturligtvis inte att komma åt bara utifrån kvinnornas observerade beteende, som är det vi har information om. Vid sidan av de faktorer som vi hittills diskuterat har vi dock också information om kvinnans sysselsättning och i nästa avsnitt tar vi slutligen också hänsyn till denna bakgrundsfaktor.

5.2.3 Kvinnans sysselsättning.

Kvinnornas ökade förvärvsfrekvenser har medfört att en större andel av dem blivit mindre direkt beroende av makens inkomst för sin egen försörjning. Genom att nu också ta med kvinnans sysselsättning vill vi försöka belysa om kvinnans egna ekonomiska resurser har betydelse för isär-

Tabell 16. Isärflyttningar bland ettbarnskvinnor. Intensitetskurvornas relativa nivå efter kvinnans sociala bakgrund och hennes utbildningstid vid första barnets födelse.

Döttrar till: arbetare	tjänstemän[1)]	lantbrukare och egna företagare
0.60	1	0.71

Utbildningstid: högst ett år	minst ett, men högst fyra år[1)]	minst fyra år
0.95	1	1.30

1) basgrupp.

Anm. Resultat av en modellanpassning utan interaktionstermer.

Tabell 17. Isärflyttningar bland ettbarnskvinnor. Intensitetskurvornas relativa nivå efter kvinnans civilstånd och utbildningstid vid första barnets födelse.

Civilstånd	Döttrar till: arbetare	tjänstemän[1)]	lantbrukare och egna företagare
samboende	0.73	1	0.76
gift	0.50	1	0.68

1) basgrupp för varje civilstånd.

Anm. Resultat av en modellanpassning med en interaktion mellan civilstånd och utbildningstid. Interaktionen gav ej signifikant bättre modellanpassning.

flyttningsriskerna. Det sägs att det numera är kvinnan som tagit initiativet till tre av fyra skilsmässor. Vi föreställer oss att kvinnor med en egen inkomst och en god utbildning bör ha större möjligheter än andra att bryta upp från ett parförhållande med slitningar än en hemarbetande kvinna. Men det är naturligtvis inte bara de ekonomiska resurserna som skulle vara skillnaden mellan en förvärvsarbetande kvinna och en hemarbetande. Samtidigt kan parrelationen påverkas av kvinnans sysselsättning och sysselsättningen påverkas av familjeekonomin och trivseln inom parförhållandet.

I denna del av analysen har vi endast tagit med kvinnorna under de perioder som de förvärvsarbetat på hel- eller deltid eller varit hemma och skött hushållet. De perioder då någon har studerat, varit arbetslös eller ej uppgivit sysselsättning har uteslutits, då de är alltför få för att kunna analyseras som en särskild grupp.

Vi har inte haft tid att undersöka kvinnornas eventuella sysselsättningsbyten i nära anslutning till en eventuell isärflyttning. I den utsträckning som ett sysselsättningsbyte är påkallat av en isärflyttning och inträffar före isärflyttningstidpunkten, kommer detta därför att påverka våra resultat. Mot bakgrund av tidigare resultat (jfr. tabell 22) har vi dessutom endast skilt på dem som får det första barnet före respektive efter 20 års ålder. Slutligen har endast de isärflyttningar som inträffar minst nio månader efter första barnets födelse beaktats, för att i störst möjlig utsträckning undvika speciella problem med att tolka sysselsättningen bland dem som är hemma med föräldrapenning.

Bland resultaten som redovisas i tabell 18 är det speciellt två moment som är anmärkningsvärda. För det första har kvinnans aktuella sysselsättning stor betydelse för isärflyttningsriskerna. Vid sidan av civilståndet är det den faktor, som visar störst variation mellan de

Tabell 18. Isärflyttningar bland ettbarnskvinnor. Intensitetskurvornas relativa nivå efter kvinnans födelseår, sysselsättning, utbildningstid, sociala bakgrund, civilstånd och ålder vid första barnets födelse.

Kvinnor födda:		
1936-45	1946-50[1)]	1951-60
0.79	1	1.30

Sysselsättning:		
heltid	deltid[1)]	hemarbetande
1.63	1	0.57

Utbildningstid:		
högst ett år	minst ett, men högst fyra år[1)]	minst fyra år
0.96	1	1.00

Döttrar till:		
arbetare	tjänstemän[1)]	lantbrukare och egna företagare
0.58	1	0.63

Civilstånd:	
Samboende	gift[1)]
3.08	1

Ålder vid första barnets födelse:	
-19 år	20- år[1)]
1.56	1

1) basgrupp.

Anm. Resultat från en modellanpassning utan interaktionstermer.

nivåer som valts på bakgrundsfaktorn. Heltidsarbetandes isärflyttningsintensiteter är nästan tre gånger så höga som de hemarbetandes, och de deltidsarbetandes ligger mitt emellan. För det andra har utbildningstidens betydelse för skillnaderna nu försvunnit och kvinnans utbildningstid ger inte längre en signifikant bättre modellanpassning. Vi har tidigare visat hur kvinnans utbildning påverkar hennes sysselsättning - ju längre utbildningstid desto vanligare är det att kvinnan förvärvsarbetar (jfr. figur 3). Däremot kvarstår skillnaderna efter kvinnans sociala bakgrund, ja de har snarare förstärkts i stället för att minska. Vi har ingen förklaring till varför döttrar till tjänstemän - allt annat lika - skulle ha 40 procent högre isärflyttningsrisker än döttrar till arbetare, lantbrukare eller egna företagare.

6. Andra barnets födelse.

6.1 Inledning.

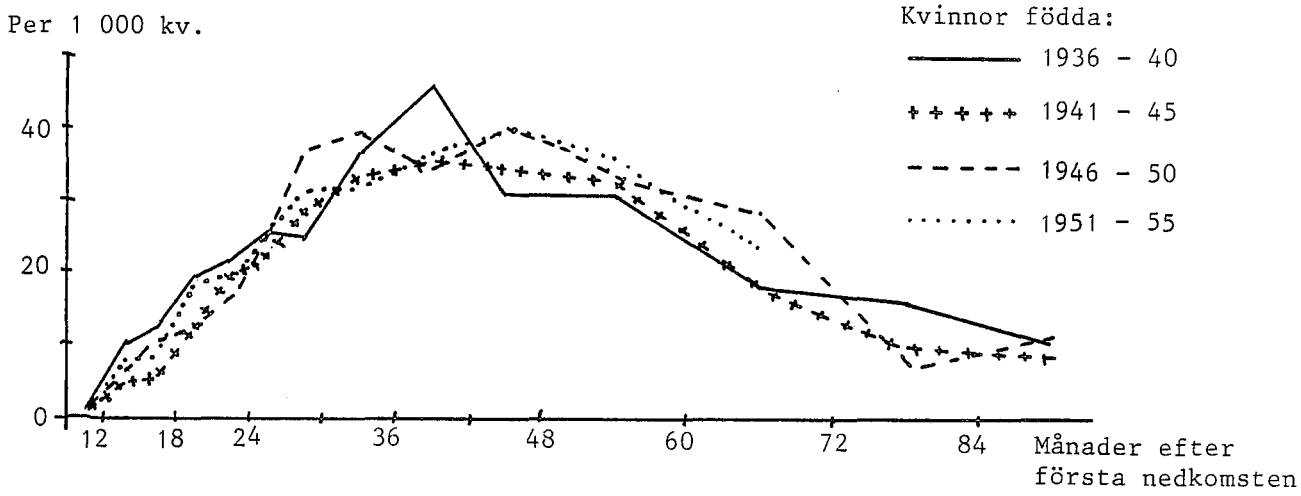
Som nämndes redan inledningsvis tycks ettbarnskvinnorna i oförändrad utsträckning ha gått vidare och fött minst ett barn till under vår observationsperiod, som i övrigt präglats av en kraftig fruktsamhetsnedgång.

Kurvorna för de observerade centralkvoterna för andra barnets födelse för de olika kohorterna går nästan inte att skilja från varandra (jfr. figur 6) och några stora förändringar i avståndet mellan det första och andra barnet föreligger heller inte (jfr. tabell 19).

Kvinnor födda 1941-45 har haft en något lägre tendens än de andra att få det andra barnet, men skillnaderna är relativt små. En multiplikativ intensitetsmodell visar också hur stabil utvecklingen verkligen varit, när man endast tar hänsyn till kvinnans födelseår och tiden sedan första barnets födelse (jfr. tabell 20).

Tvärtemot vad som ofta sägs har ettbarnsfamiljerna alltså inte blivit vanligare, åtminstone inte bland dem som fortsätter att leva samman med den man de hade när de fick det första barnet.

Vi ska i detta kapitel diskutera hur olika bakgrundsfaktorer påverkar beteendet. Innan vi går över till själva resultatredovisningen ska vi emellertid ta upp vissa aspekter kring civilståndets betydelse för ettbarnskvinnornas fruktsamhet.

Figur 6. Observerade centralkvoter för andra barnets födelse för kvinnor födda 1936-55.

Tabell 19. Antalet månader efter första barnets födelse, då hälften av kvinnorna fött ytterligare ett barn[1].

Kvinnor födda:				
1936-40	1941-45	1946-50	1951-55	1956-60
38.3	42.1	39.8	40.8	42.0

1) Beräknat med hjälp av avgångstabeller, i vilka barnafödandet är enda avgångsorsaken.

Tabell 20. Andra barnets födelse. Intensitetskruvornas relativa nivå efter kvinnans födelseår.

Kvinnor födda:				
1936-40	1941-45	1946-50	1951-55	1956-60
1.00	0.88	1	1.00	0.98

1) basgrupp.

Anm. Resultaten har erhållits ur en modellanpassning utan interaktion.

6.2 Civilståndets betydelse för andra barnets födelse.

De ettbarnskvinnor som vi studerar kan ha ett av två civilstånd, de kan vara gifta eller samboende. Att vara samboende vid det första barnets födelse har blivit allt vanligare och vi såg också i förra kapitlet vilken kraftig nedgång det varit i giftermålsfrekvenserna för samboende ettbarnskvinnor, speciellt en kort tid efter den första nedkomsten.

Varför gifter sig vissa samboende kvinnor efter det att de fått sitt första barn? Det kan naturligtvis finnas många olika orsaker. Det kan dels vara normer som styr beteendet ("man ska vara gift, när man har barn"), man kan ha haft samboendet som en prövotid och funnit att parförhållandet fungerar bra, man kan vilja ha den större ekonomiska trygghet som äktenskapet fortfarande ger, speciellt vid parförhållandets upplösning genom separation eller eventuellt dödsfall, eller man kan ha helt andra orsaker. Vi kan inte utifrån detta material belysa orsakerna. Vi tror emellertid att det förekommer en viss selektion

när det gäller vilka som gift sig, liksom av vilka som fått det första barnet som samboende. Våra data säger föga om en sådan selektion och vi har inte använt analysmetoder som tar den i betraktning.

Om flertalet samboende kvinnor gifte sig strax efter första barnets födelse vore tolkningsproblemen små; då hade vi "endast" behövt utreda vilka kvinnor det är som fått barn som samboende. Fick flertalet av kvinnorna detta vore problemen ännu mindre. De eventuella selektionseffekterna bör nämligen har varit störst när det var ovanligt att en kvinna fick barn som samboende och när det blivit mindre vanligt med giftermål bland samboende ettbarnskvinnor.

Resultaten i avsnitt 5.2.1 (tabell 15) visar att en samboende ettbarnskvinna som gift sig när det har gått ett eller ett par år sedan barnets födelse har haft lägre isärflyttningsrisk en tid efter giftermålet än vad genomsnittet av dem som inte gifter sig har under motsvarande tidsperiod. Förmodligen kan giftermålet också vara påverkat av kvinnans planer om fler barn i framtiden. Fråga är så om hennes beteende som gift dessutom skiljer sig från dem som var gifta redan vid första barnets födelse. För att undersöka detta har vi sett på andrabarnsfertiliteten för tre olika grupper av kvinnor, nämligen (i) sambeoende kvinnor, (ii) kvinnor som var gifta vid första barnets födelse och (iii) kvinnor som gift sig efter att ha varit samboende när de fick det första barnet. Resultatet från en analys med en multiplikativ modell där vi tagit hänsyn till kvinnans födelseår (fem femårskohorter), åldern vid första barnets födelse (tre åldersgrupper), de tre civilståndsgrupperna och varaktigheten sedan det första barnet, redovisas i tabell 21.

Vi finner bl.a. att de kvinnor som var samboende när de fick det första barnet men som därefter gift sig, har 10 procent högre fruktsamhet än dem som varit gifta hela tiden, och att de samboende ligger

Tabell 21. Andra barnets födelse. Intensitetskruvornas relativa nivå efter kvinnans födelseår, ålder vid första nedkomsten och civilstånd.

Kvinnor födda:				
1936-40	1941-45	1946-50 [1)]	1951-55	1956-60
0.97	0.85	1	1.06	1.13

Ålder vid första barnets födelse:		
-19	20-25 [1)]	26-
1.07	1	0.83

Civilstånd:		
Samboende	Gift, sedan före första födelsen [1)]	Gift, men samboende vid första nedkomsten
0.59	1	1.10

1) basgrupp.

Anm. Resultat av en modellanpassning utan interaktioner.

betydligt under de båda övriga grupperna.

För att se om relationen civilstånden emellen ändrats över tiden tog vi även med interaktionen mellan födelsekohort och civilstånd. Den gav visserligen inte en signifikant bättre modellanpassning, men den den ger ändå viss intressant information (tabell 22).

Tabell 22. Andra barnets födelse. Intensitetskurvornas relativa nivå efter födelseår och civilstånd.

Födelse-år	Civilstånd:		
	Samboende	Gift sedan första barnets födelse[1)]	Gift, men samboende vid första barnets födelse
1935-40	0.39	1	0.83
1941-45	0.48	1	1.04
1946-50	0.58	1	1.12
1951-55	0.69	1	1.27
1956-60	0.73	1	1.40

1) basgrupp för varje födelsekohort.

Anm. Resultat från en modellanpassning med en interaktion mellan civilstånd och födelsekohort. Interaktionen gav ej signifikant bättre modellanpassning.

Tabell 23. Andra barnets födelse. Intensitetskurvornas relativa nivå efter civilstånd och födelseår.

Civil-stånd	Kvinnor födda:				
	1936-40	1941-45	1946-50[1)]	1951-55	1955-60
Samboende	0.68	0.73	1	1.17	1.23
Gift sedan första barnets födelse	0.99	0.87	1	0.98	0.97
Gift, men samboende vid första barnets födelse	0.74	0.81	1	1.11	1.21

1) basgrupp för varje civilstånd.

Anm. Samma modell som i tabell 15.

Inledningsvis var det ingen större skillnad mellan dem som gift sig efter första barnets födelse och dem som var gifta redan vid nedkomsten (av vilka många säkerligen gift sig i samband med att de var gravida). Flertalet av de samboende som gift sig, hade gjort det relativt snart efter första barnets födelse (jfr figur 4). Däremot hade de som fortsatte att vara samboende en mycket låg fruktsamhet. Dessa utgjorde en liten och speciell grupp, vars beteende klart avvek från de båda andra grupperna.

Successivt har de samboendes fruktsamhet ökat jämfört med dem som varit gifta sedan första barnets födelse. Fler har valt samboendet som samlevnadsform också vid första barnets födelse, och trycket på att gifta sig som ettbarnsmor har minskat betydligt. Samtidigt blir det dock också en större skillnad mellan dem som gift sig efter att ha fött första barnet som samboende och dem som var gifta redan vid nedkomsten. Bland dem som gifter sig, är andrabarnsfertiliteten högst, så även om de samboendes fertilitet i genomsnitt ökat är det en speciell grupp bland dem som har gift sig, en grupp som blir allt mer selekterad mot högre relativ fruktsamhet. Den blir mer och mer avvikande också från dem som varit gifta helt sedan första nedkomsten. Den senare gruppens fruktsamhet har varit mycket stabil över tiden medan de båda övrigas ökat (jfr tabell 23). Detta är bakgrunden till den uppgång i andrabarnsfertiliteten som i någon grad framgår ur tabell 21, men som ej framkom, när vi inledningsvis inte tog hänsyn till civilståndet i tabell 20.

Vi har alltså funnit ett samband mellan tendensen att få ett andra barn och benägenheten att gifta sig om man var samboende när man fick det första barnet. Relationen mellan de olika civilståndens benägenhet att få det andra barnet har dessutom systematiskt förändrats över tiden

(även om denna förändring inte är signifikant vid ett likelihoodkvot-test).

Med tanke på denna utveckling kunde det nog ha varit naturligt att behandla var och en av de tre civilståndsgrupperna för sig. Kanske skulle man dessutom ta hänsyn till tiden som gått mellan första barnets födelse och giftermålet för de samboende som gifter sig. Detta skulle dock ånyo föra till att vi skulle få arbeta med alltför små grupper när vi också tar in andra bakgrundsfaktorer.

Vi har därför valt att visa på problemet och beskriva hur utvecklingen har varit över våra fem femårskohorter när vi endast tar hänsyn till rent demografiska bakgrundsfaktorer. I fortsättningen kommer vi endast att ta hänsyn till kvinnornas aktuella civilstånd och skilja på samboende och gifta. Den senare gruppen består så både av dem som gift sig före och dem som gift sig efter första barnets födelse, utan att vi håller isär dessa delgrupper.

6.3 Resultat.

6.3.1 Faktorer som har haft stor relativ betydles för benägenheten att få det andra barnet.

Det är sysselsättningen, civilståndet och utbildningstiden som har haft störst betydelse för benägenheten att också få barn nummer två (inom samma parförhållande som det första) hos de ettbarnskvinnor som vi studerat. Som framgår ur tabell 24 har de hemarbetande ettbarnskvinnorna haft en mycket högre fruktsamhet än de förvärvarbetande (på hel- eller deltid), medan de som har registrerats tillhöra gruppen med "övrig" sysselsättning legat på två tredjedelar av de förvärvsarbetandes nivå. Denna grupp utgörs främst av studerande. Som väntat har de haft en relativt låg fruktsamhet så länge som studierna pågår. Att skillnaderna inte

Tabell 24. Andra barnets födelse. Intensitetskurvornas relativa nivå efter kvinnans sysselsättning, civilstånd, sociala bakgrund, ålder vid första barnets födelse, tid som hon levt med mannen före första barnet och födelseår.

Syselsättning:

heltid	deltid[1)]	hemarbetande	övrig
1.07	1	1.75	0.66

Civilstånd:

Samboende	gift[1)]
0.57	1

Döttrar till:

arbetare	tjänstemän[1)]	lantbrukare och egna företagare
0.97	1	0.96

Ålder vid första barnets födelse:

-19 år	20-25 år[1)]	26- år
1.03	1	0.87

Tid i parförhållandet före första barnets födelse:

-7 mån.	8-23 mån.[1)]	24- mån.
1.01	1	0.80

Kvinnor födda:

1936-45	1946-50[1)]	1951-60
0.81	1	1.15

1) basgrupp.

Anm. Resultat av en modellanpassning med en signifikant interaktion mellan utbildningstid och varaktighet sedan första barnets födelse.

är ännu större kan kanske bero på att vi, som framgår ur bilaga 2 (B.2.6) , låter den sysselsättning som kvinnorna sagt sig ha sex månader före nedkomsten vara gällande ända fram till födelsetidpunkten.

För att undersöka om relationerna intensiteterna emellan för de fyra sysselsättningsgrupperna förändrats över tiden gjorde vi också en modellanpassning, där vi dessutom tog med interaktionen mellan sysselsättningen och födelsekohorten. Denna interaktion gav inte en signifikant bättre modellanpassning. Tabell 25 visar också att mönstret för de fyra sysselsättningsgrupperna varit relativt konstant över kohorterna. Det har således inte varit någon utjämning sysselsättningsnivåerna emellan.

Om vi nu vänder tillbaka till tabell 24, finner vi en relativt liten skillnad i intensiteternas nivå mellan dem som arbetat heltid respektive deltid, men de med den längsta arbetstiden (minst 35 timmar per vecka) har haft en något högre andrabarnsfruktsamhet än de deltidsarbetande. Vi vet ännu inte hur vanligt det har varit att de förvärvsarbetande ettbarnskvinnorna ändrat arbetstid från deltid till heltid och om en eventuell sådan övergång kan vara påverkad av den förestående ankomsten av ytterligare ett barn. Den stora skillnaden återfinns dock mellan de hemarbetande och de förvärvsarbetande (oavsett arbetstidens längd).

Som också tidigare konstaterats har de samboende ettbarnskvinnorna haft drygt 40 procent lägre fruktsamhet än de gifta (jfr. avsnitt 6.2 och tabell 21). Det har varit en utjämning civilstånden emellan över de tre kohorter vi studerat, men också för de yngsta kvinnorna kvarstår en betydande skillnad. De samboende ettbarnskvinnorna hade 35 procent lägre fruktsamhet än de gifta mot 55 procent för den äldsta kohorten. Dessa uppgifter har framkommit vid en modellanpassning, där interaktionen mellan civilstånd och kohort medtagits. Interaktionen gav inte en signifikant bättre modellanpassning.

Tabell 25. Andra barnets födelse. Intensitetskurvornas relativa nivå efter kvinnans sysselsättning och kohort.

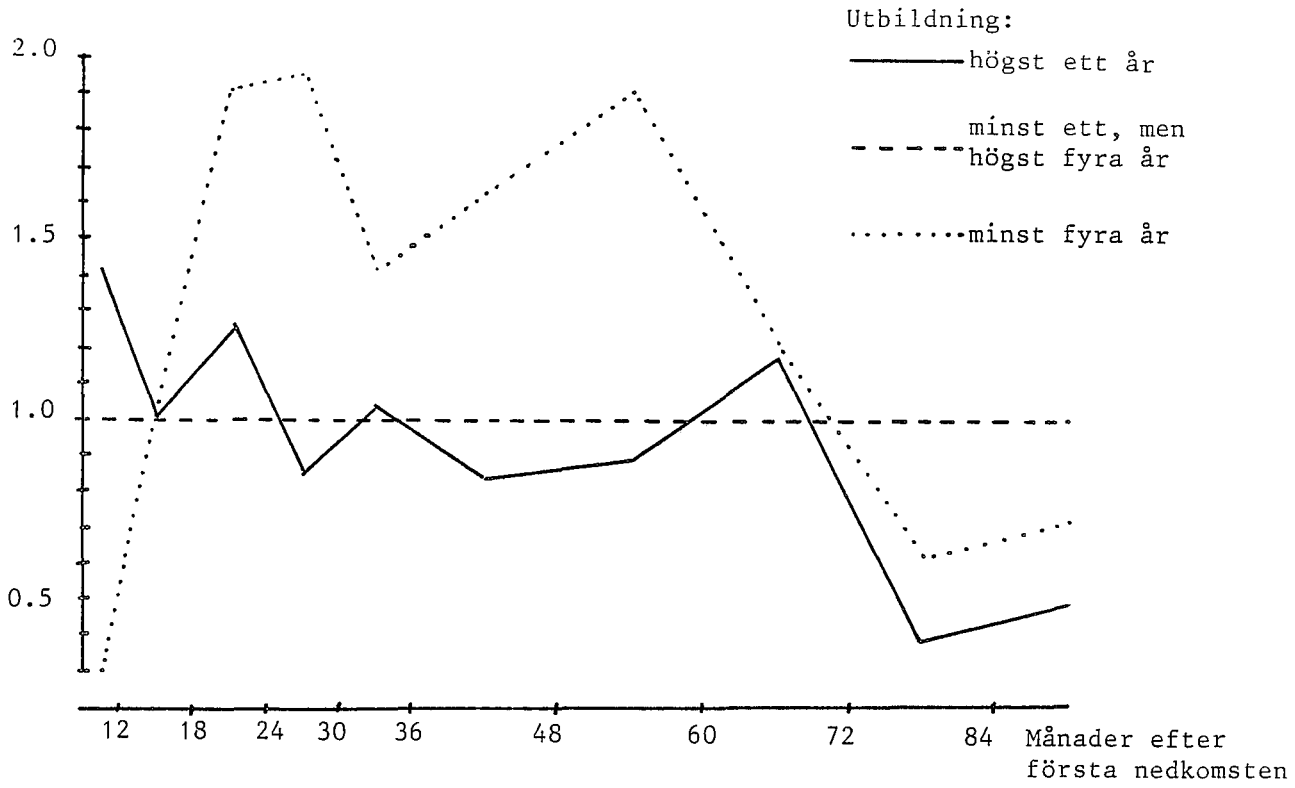
Födelse-år	Sysselsättning			
	heltid	deltid[1)]	hemarbetande	övrig
1936-45	1.07	1	1.68	0.71
1946-50	1.03	1	1.78	0.57
1951-55	1.11	1	1.84	0.69

1) basgrupp för varje födelsekohort.

Anm. Interaktion gav ej signifikant bättre modellanpassning.

Vi kan inte få någon enkel proportionalitetsparameter som mått på utbildningstidens betydelse för nivån på intensiteterna för andra barnets födelse. För att erhålla en tillfredsställande modellanpassning har vi nämligen varit tvungna att ta hänsyn till att kvinnor med olika utbildningstid har haft olika struktur på intensitetskurvorna efter tiden sedan andra barnets födelse. Interaktionen mellan utbildningstiden och varktigheten gav en signifikant bättre modellanpassning. Man får därför se på relationerna utbildningsnivåerna emellan separat för varje varaktighet. Dessa tal illustreras i figur 7, där intensiteternas relativa nivå för de med högst ett års utbildning respektive minst fyra års jämförs med dem som gällt för mellangruppen.

De med den längsta studietiden före första barnets födelse har genomgående högst intensiteter, ofta avsevärt högre än de andra. Ett viktigt undantag gäller dock för den kortaste varaktigheten (9-11 månader efter första barnets födelse). Där hade ingen kvinna med den

Figur 7. Relationen mellan de tre utbildningsgruppernas intensiteter för andra barnets födelse efter tiden sedan första nedkomsten.

längsta utbildningstiden fått något barn.

Skillnaden mellan de båda övriga utbildningsgrupperna är relativt små. De med högst ett års utbildning har högst intensiteter för mycket korta varaktigheter och lägst mer än sex år efter den första nedkomsten. Även om de relativa skillnaderna här ser ganska stora ut, betyder de relativt litet, då intensiteterna är jämförelsevis låga i dessa varaktighetsintervall.

6.3.2 Faktorer som har haft liten relativ betydelse för benägenheten att få det andra barnet.

Ur tabell 24 framgår också att kvinnans sociala bakgrund saknar betydelse för andrabarnsintensiteterna, när vi samtidigt kontrollerar för de övriga bakgrundsfaktorerna. Etzler (1984) och Bernhardt (1984) har tidigare visat den sociala bakgrundens relativt stora betydelse både för åldern vid vilken kvinnorna flyttar samman med en man första gången och för valet av samlivsform så länge kvinnorna förblir barnlösa. I kapitel 4 visades också att giftermålsintensiteterna för samboende ettbarnskvinnor i varje fall inledningsvis var starkt påverkade av kvinnans sociala bakgrund. Men när det gäller det andra barnets födelse är det andra faktorer som tagit över och påverkar beteendet.

Om vi i modellen ovan (med alla bakgrundsfaktorer med samtidigt) utesluter uppgifterna om kvinnans utbildning blir effekten av den sociala bakgrunden något starkare. Som framgår ur tabell 26 är det då tjänstemannadöttrarna som får relativt sett högre intensiteter, men skillnaderna

Tabell 26. Andra barnets födelse. Den sociala bakgrundens relativa betydelse för intensitetskurvornas nivå, då uppgifter om utbildningen ej medtagits i modellen.

Döttrar till: arbetare	tjänstemän[1)]	lantbrukare och egna företagare
0.88	1	0.90

1) basgrupp.

grupperna emellan är fortfarande ganska små.

Vi har också undersökt den sociala bakgrundens betydelse för kvinnor med olika utbildningstid. Skillnaderna socialgrupperna emellan är störst för de kvinnor som har högst ett års utbildning före första nedkomsten, medan det nästan inte är några skillnader alls för de kvinnor som har minst fyra års utbildning. Inte för någon utbildningsgrupp ger dock den sociala bakgrunden en signifikant bättre modellanpassning (på fem procents signifikansnivå).

Benägenheten att få det andra barnet sjunker något med stigande ålder vid den första nedkomsten. Speciellt är det de som var mer än 25 år när de fick sitt första barn som har lägre intensiteter än de båda andra åldersintervallen (jfr. tabell 24). Vi finner inte någon speciellt hög nivå för dem som var under 20 år när de fick sitt första barn. Detta kan tyckas gå emot tidigare analysresultat som visat att de som påbörjat familjebildningen tidigt tenderar att få fler barn totalt sett och i ett snabbare tempo än de som var äldre (jfr bilaga 2). En mycket stor andel av ettbarnskvinnorna får dock också ett andra barn oavsett åldern vid den första nedkomsten, varför man nog inte kan förvänta sig så stora effekter här. Att de som startar tidigt skulle få barn i ett snabbare tempo än de som påbörjar barnafödandet senare skulle i vårt fall visa sig i interaktionen mellan startåldern och varaktigheten sedan den första nedkomsten. Denna interaktion var dock inte signifikant i vår modell.

Om vi ånyo ser på resultaten från en modell där vi bortser från kvinnans utbildning, försvinner ålderseffekten nästan helt. Givet utbildning får vi en viss ålderseffekt, och denna gäller främst för de ettbarnskvinnor som har kortast utbildningstid. De som har studerat i minst fyra år innan de får sitt första barn, föder ofta barn efter 25 års ålder. Deras höga tendens att också få ett andra barn gör att åldersavhängigheten minskar kraftigt när vi inte tar med uppgifter om ut-

bildningstiden. Vi får återkomma till denna problemställning när vi ser på benägenheten att få det tredje barnet, som successivt blivit en mindre vanlig händelse.

Också tiden kvinnan har levt samman med mannen före första barnets födelse har en viss men inte stor betydelse för beteendet. Som framgår ur tabell 24 är det de som väntat (frivilligt eller ofrivilligt) i minst två år med att få barn nummer ett som har lägst intensiteter för andra barnets födelse, åtminstone inom de åtta år efter första barnets födelse vi följt kvinnorna.

6.3.3 Utvecklingen över kohorterna i vår "fullständiga" modell.

När vi tar hänsyn till alla bakgrundsfaktorer samtidigt, finner vi att det i själva verket varit en relativt kraftig uppgång i andrafödelse intensiteterna över de tre kohorter vi studerat (jfr tabell 24). De yngsta kvinnorna har haft ungefär 40 procent högre intensiteter än de äldsta. Detta kan tyckas överraskande mot bakgrund av den konstanta benägenhet att få det andra barnet som påpekats tidigare i denna rapport (jfr. tabell 20 och figur 6). Benägenheten att få barn nummer två har varit tämligen oförändrad för alla kvinnor totalt sett, trots övergången mot fler samboende ettbarnskvinnor och trots ökande förvärvsfrekvenser hos ettbarnskvinnorna, dvs. trots att det har varit en förskjutning i kvinnornas fördelning från grupper med högre intensiteter till de med lägre. Detta betyder i realiteten att vi har haft en ganska kraftig fruktsamhetsuppgång för andra barnets födelse. Den har dolts av förskjutningarna i sammansättningen av gruppen ettbarnsmödrar. Om vi i modellen ovan t.ex. bortser från kvinnans aktuella sysselsättning, skulle uppgången reduceras från 40 till drygt 20 procent.

6.3.4 Effekten av skillnaderna efter olika bakgrundsfaktorer.

Vi har i de föregående avsnitten visat vilken relativ betydelse de olika bakgrundsfaktorerna har haft för ettbarnskvinnornas benägenhet att också få barn nummer två (inom samma parförhållande). För att illustrera effekten av de ibland förhållandevis stora skillnaderna mellan olika nivåer på vissa bakgrundsfaktoer har vi i tabell 27 beräknat den andel kvarvarande ettbarnskvinnor som skulle finnas fem år efter första barnets födelse om andra barnets födelse vore den enda avgångsorsaken från att vara ettbarnsmor (partiella avgångstabeller). Vi har använt de resultat vi fått utifrån en multiplikativ intensitetsmodell, då vi endast har tagit hänsyn till signifikanta interaktioner, dvs. i detta fall interaktionen mellan kvinnans utbildningstid och varaktigheten sedan första barnets födelse. Vi har varierat de bakgrundsfaktorer som visat sig mest betydelsefulla, nämligen kvinnans sysselsättning, hennes civilstånd och utbildningstiden. De övriga bakgrundsfaktorerna har hållits konstanta beräkningarna igenom och vi har valt att använda oss av de nivåer vi tidigare satt som basgrupp för respektive bakgrundsfaktorer (tabell 24).

Tabell 27. Den beräknade andelen kvarvarande ettbarnskvinnor fem år efter första barnets födelse, när andra barnets födelse är enda avgångsorsaken. Procent.

Utbildningstid	Civilstånd	Sysselsättning:		
		heltidsarbete	deltidsarbete	hemarbetande
högst ett år	gift	26	28	11
	samboende	23	48	28
minst ett, men högst fyra år	gift	23	26	9
	samboende	43	46	26
minst fyra år	gift	8	10	2
	samboende	24	26	10

Anm. Resultat från en modellanpassning med interaktion mellan utbildningstid och varaktighet sedan första barnets födelse. Resultaten avser tjänstemannadöttrar födda 1946-50 som fick första barnet i 20-25 års ålder och som levt samman med mannen i 8-23 månader före första nedkomsten.

Tabellen visar att det har varit stora skillnader grupperna emellan. Bland annat skulle det, enligt denna modell, inte vara någon skillnad i andelen kvarvarande ettbarnskvinnor mellan hemarbetande kvinnor med högst fyra års utbildning och förvärvsarbetande kvinnor med mer än fyra års utbildning. Speciellt anmärkningsvärd är också den stora skillnaden civilstånden emellan. Bara drygt hälften av de förvärvsarbetande samboende kvinnorna med högst fyra års utbildning skulle ha fått barn nummer två mot tre fjärdedelar av de gifta enligt dessa beräkningar. Ånyo ser vi att arbetstidens längd bland de förvärvsarbetande inte påverkar benägenheten att få barn nummer två. Detta var i viss mån ett överraskande resultat, men vi tror att detta med att få barn nummer två har varit något av en självklarhet för de flesta kvinnor varför beteendet inte har påverkats av om man arbetar 25 eller 35 timmar per vecka. Det ska bli intressant att se hur arbetstidens längd påverkar benägenheten att få det tredje barnet.

Resultaten i tabell 27 har vi fått från en modellanpassning där vi endast tagit hänsyn till signifikanta interaktionstermer. Om t.ex. också ej signifikanta interaktioner tagits med vid modellanpassningen hadde vi fått ett något annorlunda resultat. Man bör inte uppfatta uppgifterna i tabellen som "helt exakta" uppskattningar av hur andelen kvarvarande ettbarnskvinnor har varierat grupperna emellan. Avsikten är att de beräknade andelarna ska illustrera den effekt som de relativa skillnaderna på bakgrundsfaktorerna får när vi beaktar dem samtidigt. Vid tolkningen av resultaten är det viktigt att också samtidigt beakta hur vanliga de olika kombinationerna av bakgrundsfaktorer varit när vi ser på ettbarnskvinnornas sammansättning. Vi vet t.ex. att det har varit ovanligt att vara hemmagående om man har mer än fyra års studier men inte om man har en kortare utbildningstid (jfr. figur 3).

7. Några slutkommentarer.

I den här rapporten har vi diskuterat civilståndsbyten och barnafödande hos ettbarnskvinnor födda 1936-60. Vi har använt ett mer rikhaltigt material än vad som är vanligt i demografiska studier. Vi har bl.a. kvinnornas fullständiga samboende- och giftermålshistorier och detaljerade uppgifter om deras sysselsättning och utbildning. Våra resultat bekräftar en utveckling vi på förhand hade viss kunskap om och dessutom ger den en hel del ny information.

Vi har tidigare i flera rapporter belyst det val mellan giftermål och ogift samboende ensamstående kvinnor utan barn står inför när de påbörjar sin första parrelation, och har visat vad som skedde med dem som valde ett samboende. Vi fann bl.a. att tjänstemannadöttrarna mer än andra inledningsvis oftast valde att gifta sig när de skulle flytta samman med en man, men att samboendet inom loppet av några få år i mitten av 1960-talet också slog igenom hos dessa kvinnor, faktiskt snabbare än det tidigare gjort hos någon annan grupp. Inledningsvis var samboendena också förhållandevis kortvariga, merparten gifte sig relativt snart. Men tendensen till att samboende kvinnor gifter sig har sjunkit kraftigt över kohorterna. De samboende kvinnorna har hela tiden haft en lägre tendens att få det första barnet än de gifta, och isärflyttningsrisken har varit betydligt högre.

Intressant nog går mönstret igen för våra ettbarnskvinnor. Vi återfinner liknande sociala skillnader och en kraftigt minskande tendens att gifta sig bland de samboende ettbarnskvinnorna. Så långt är resultaten kanske inte så överraskande. Samboendet har blivit en egen mycket utbredd samlevnadsform som nästan samtidigt slagit igenom oavsett om man har barn eller ej.

Vi är dock mer förvånade över att de samboende ettbarnsfamiljerna så mycket oftare flyttar ifrån varandra än de som är gifta och att benägenheten att få ett andra barn också är klart lägre. Att dessa skillnader kunde återfinnas hos våra äldsta kvinnor är ganska naturligt. Om inte förr så gifte sig merparten av dessa kvinnor en kort tid efter det första barnets födelse, och man kan förmoda att det blev många mindre stabila förhållanden bland de få kvarvarande samboende. Vi trodde dock att det måste vara annorlunda för de yngsta kvinnorna i vårt material där det är ett nog så normalt beteende att förbli ogift också efter andra barnets födelse. Det är dock tydligen fortfarande de mest "familjeinriktade" bland ettbarnskvinnorna som gifter sig.

Ingen av de bakgrundsfaktorer vi haft med i analysen visar på några klara skillnader mellan de som gifter sig och de som förblir samboende. Ändå har de som gifter sig ett annat beteende i de avseenden vi undersökt än dem som inte gör det. Kan man förvänta sig att de båda gruppernas beteende blir mer lika varnadra? Eller ska vi få två civilståndsgrupper utan speciella (mätbara) olikheter i sammansättningen men med olika demografiskt beteende också i framtiden?

Ett av våra huvudresultat är att det varit en 40 procentig uppgång i benägenheten att få barn nummer två när man samtidigt beaktar den förskjutning som varit bland ettbarnskvinnorna främst fråm hemarbetande till förvärvsarbetande och från gift till samboende. Om vi endast ser på utvecklingen över kohorterna, har det varit en oförändrad benägenhet att få också ett andra barn, men detta täcker alltså över den ändring som ägt rum i kvinnornas sammansättning.

Det är dock viktigt att påminna sig om att det inte är lika många unga kvinnor idag som har två barn som för ett tiotal år sedan, utan betydligt färre. Som vi tidigare sagt beror det inte på att kvinnorna nöjer sig med ett barn utan på den kraftigt ökande andelen mellan

25 och 30 års ålder som inte fött något barn alls. Det tycks som om denna ökning bara fortsätter (jfr tabell 1 i kapitel 1). Man kan fråga sig om de kvinnor som får sitt första barn efter sin trettioårsdag, i oförändrad utsträckning kommer att gå vidare till ett andra barn. Benägenheten att få det andra barnet är nu lägst för dem som fick det första barnet efter 25 års ålder och har högst fyra års utbildning. Den är också rätt låg för dem som levt samman med mannen i mer än två år före första nedkomsten. Antalet kvinnor i dessa grupper kommer att öka. Man kan därför inte utesluta att senareläggningen av första barnets födelse kan komma att påverka andrafödslarna med en ny fruktsamhetsnedgång som följd. I slutet av 1980-talet når de första kohorterna som valt att leva som samboende en längre tid och som valt att föda sitt första barn senare fram till slutet av sin fruktsamma period. Först då kan vi få svar på våra frågor.

BILAGA 1. Den multiplikativa intensitetsmodellen.

Hur vanligt det är med en övergång från ett tillstånd till ett annat (t.ex. övergången från att vara samboende med ett barn till att vara gift med ett barn, jfr figur 1) kan skattas genom att man beräknar övergångsintensiteter (centralkvoter) för övergången. Dessa erhålls som antalet observerade händelser i ett åldersintervall dividerat med tid under risk för händelsen t.ex. antalet giftermål bland samboende kvinnor månaden efter barnets födelse dividerat med antalet personmånader som de samboende ettbarnskvinnorna tillsammans genomlevt i detta enmånadsintervall. Vi känner år och månad för när alla relevanta händelser inträffat. För beräkningarna har vi för enkelhets skull antagit att alla övergångar (händelser) sker mitt i månaden. I exemplet ovan betyder detta att en samboende kvinna som gifter sig månaden efter första barnets födelse, bidrar med en halv månads exponeringstid som samboende i detta intervall.

Demografiska studier innebär vanligen att man jämför de observerade övergångsintensiteternas storlek över tiden eller mellan olika grupper. När man arbetar med ett stort antal grupper, och speciellt när grupperna består av relativt få individer, kan det många gånger vara mycket svårt att göra en sådan jämförelse. Intensitetskurvorna kommer att ha ett oregelbundet förlopp präglat av stora slumpmässiga variationer.

I sådana situationer kan ett mer slagkraftigt tillvägagångssätt vara att anpassa en multiplikativ modell till observationerna. Man låter då varje intensitet specificeras av en produkt av parametrar, en för varje faktor man delat upp materialet efter, t.ex.

$$\lambda_{kusx} = K_k U_u S_s X_x,$$

där λ är intensiteten i fråga, K är en kohortspecifik parameter med värdet K_k för födelsekohort k, U är en utbildningsspecifik parameter med

värdet U_u för utbildningsnivå u, S är en parameter som är specifik för kvinnans socioekonomiska bakgrund och som har värdet S_s för bakgrund nr s och slutligen en varaktighetsspecifik parameter med värdet X_x i månadsintervall nr x efter första barnets födelse.

Om denna modell gäller, betyder det att den underliggande varaktighetsstrukturen (nämligen $\{X_x\}$) på övergångsintensiteterna är gemensam oavsett värdena på de övriga bakgrundsfaktorerna, dvs. i detta exempel oavsett vilken kohort kvinnan tillhör, vilken utbildningsnivå hon har nått och oavsett vilken socioekonomisk bakgrund hon har. För varje undergrupp av kvinnor (dvs. för varje kombination av bakgrundsfaktorer) kan man därefter beräkna intensiteterna genom att multiplicera den underliggande varaktighetsstrukturen $\{X_x\}$ med tre parametrar, nämligen K_k för kohorten (som så gäller gemensamt för alla utbildningsnivåer och alla socioekonomiska klasser för kohorten ifråga), U_u för utbildningsnivån (som på motsvarande sätt ska gälla gemensamt för alla kohorter och socioekonomiska klasser) och slutligen S_s för den socioekonomiska bakgrunden (som gäller för alla kohorter och utbildningsnivåer).

Med denna metod gör man en beräkning för varje övergång från ett tillstånd till ett annat (jfr figur 1), samtidigt för alla delgrupper. På detta sätt kan man isolera betydelsen av en bakgrundsfaktor från den totala variationen i intensiteterna. Genom att för varje bakgrundsfaktor välja en nivå som basgrupp kan man få fram de relativa variationerna mellan nivåerna för bakgrundsfaktorn i fråga. Om t.ex. $U_2=1$, mäter U_1 och U_3 betydelsen av utbildningsnivåerna 1 och 3 i förhållande till utbildningsnivå 2. Man kan också få fram om en bakgrundsfaktor överhuvudtaget har betydelse som bestämningsfaktor för det beteende man ser på. Om $U_1=U_2=U_3=1$, har utbildningsnivån ingen betydelse.

Den enkla multiplikativa modellen ger emellertid inte alltid lösningen på problemen med små datamaterial. Det är många förutsättningar

som måste vara uppfyllda för att man skall kunna använda en så enkel modell som den ovanstående. Vi ska inte gå igenom alla, utan nöja oss med några exempel. För att kunna få sammanfattande mått (som parametrarna U_1, U_2 och U_3 ovan) på olika utbildningars betydelse för övergångsintensiteternas nivå måste

- intensiteterna för varje valt värde på utbildningsvariabel ha (i det närmaste) samma varaktighetsstruktur,
- varje valt värde på utbildningsvariabeln ha (i det närmaste) samma relativa betydelse för varje kohort och
- varje valt värde på utbildningsvariabeln ha(i det närmaste) samma relativa betydelse för varje grupp som den socioekonomiska bakgrunden är uppdelat på.

Liknande uppräkningar kan göras för att det ska vara möjligt att få motsvarande sammanfattande mått för de övriga bakgrundsfaktorerna. Detta har i praktiken visat sig vara relativt stränga förutsättningar, som inte så ofta är uppfyllda alla samtidigt.

Om det nu t.ex. är skillnader i intensiteternas varaktighetsstruktur mellan olika utbildningsgrupper, kan man ta hänsyn till detta genom att ta med en interaktionsfaktor (δ^{24}_{ux}) mellan utbildningen och varaktigheten i modellen. Man får då en egen varaktighetsstruktur för varje utbildningsgrupp. Detta betyder emellertid att man inte längre på samma sätt får ett sammanfattande mått på varje utbildningsgrupps relativa betydelse för övergångsintensiteternas nivå; betydelsen är ju olika för skilda varaktigheter. Om utbildningen också har olika betydelse beroende på den socioekonomiska bakgrunden, kan man på motsvarande sätt ta hänsyn till detta genom att beakta interaktionen (δ^{23}_{us}) mellan utbildningen och den socioekonomiska bakgrunden. Om båda interaktionerna tas med får modellen formen

$$\lambda_{kusx} = K_k U_u S_s X_x \delta^{24}_{ux} \delta^{23}_{us}.$$

Modellen blir mer och mer komplicerad ju fler interaktioner som behövs för att få en tillfredsställande modellanpassning, och tolkningen försvåras snabbt.

Om en bakgrundsfaktor är involverad i flera interaktioner kan det ibland vara en fördel att istället för att ta in alla interaktioner i modellen, hellre dela upp materialet och göra en modellanpassning för varje vald klass på denna bakgrundsfaktor, t.ex. genom att analysera varje utbildningsnivå för sig. Detta tillvägagångssätt har använts i denna analys i ett par sammanhang. Motsatt kan det ibland vara värdefullt att ta med interaktioner som inte är helt nödvändiga för att modellen ska passa, om de ändå ger en intressant information.

Våra analyser bygger nästan uteslutande på att vi har anpassat multiplikativa intensitetsmodeller till våra grunddata. Vi har försökt att ta hänsyn till så många bakgrundsfaktorer som möjligt, samtidigt som vi har varit tvungna att hålla ett öga på delgruppernas storlek för att det ska gå att få fram relevanta resultat. Det är lätt att få resultat med hjälp av det datorprogram vi använt (LOGLIN version 1.64), om vi bortser från de gånger vi valt omöjliga kombinationer av bakgrundsfaktorer (jfr. bilaga 2 om tidsutvecklingen). Även om man således alltid erhåller resultat från en modellanpassning är det ändå viktigt att hålla kontroll över gruppernas storlek. Det har visat sig omöjligt att få meningsfulla resultat om man har alltför små grupper och då speciellt om den undersökta händelsen är ovanlig. Vi kunde t.ex. ha med kvinnor med "övrig" sysselsättning (främst studerande) i studien av andra barnets födelse som är en vanlig händelse, men ej i studien av skilsmässor som är relativt sett ovanliga bland ettbarnskvinnorna.

Bakom de redovisade resultaten i denna undersökning ligger ett omfattande arbete med en mängd olika modellanpassningar. Vi har känt ett behov av att undersöka hur stabila de sammanfattande parametermåtten varit även när vi i modellanpassningen fått fram att de inte behöver ingå i interaktioner. Vi har därför också anpassat multiplikativa intensitetsmodeller till olika delgrupper av materialet. För det andra barnets födelse har vi t.ex. studerat varje utbildningsgrupp för sig, varje civilstånd för sig och vi har också sett på utvecklingen för de olika sysselsättningsgrupperna separat. Vi har i dessa försök funnit en mycket tillfredsställande överensstämmelse i resultaten beräkningarna emellan.

I presentationen har vi försökt att främst hålla oss till de generella mönster vi fått fram. Vid de slutliga modellanpassningarna har vi endast tagit med interaktioner som givit en signifikant bättre modellanpassning, men i rapporten har vi ofta redovisat också ej signifikanta interaktioner, om vi funnit resultaten särskilt intressanta. Det är vårt intryck att man behöver experimentera en hel del med olika modellspecifikationer för att få en tillfredsställande representation av materialet.

BILAGA 2. Bakgrundsfaktorer som bedömts vara viktiga för ettbarnskvinnornas beteende.

B.2.1 Inledning.

När man, som i detta fall, bygger en analys på en intervjuundersökning stöter man nästan omedelbart på problem med gruppstorleken. Samtidigt som man vill beakta så mycket som möjligt av den information som går att få fram ur materialet, finner man snart att det inte går att dela upp kvinnorna på alltför många bakgrundsfaktorer samtidigt eller alltför många nivåer inom varje faktor, oavsett analysmetod.

Den gruppering som används i denna undersökning är också starkt präglad av detta avvägningsproblem. Vi ska inleda redovisningen av bakgrundsfaktorerna med att diskutera en faktor, där vi inte har nått så långt som vi hade önskat. Det gäller utvecklingen över tiden, som naturligtvis är en central faktor när det gäller fruktsamhetsanalyser av denna typ.

B.2.2 Tidsutvecklingen.

De kvinnor vi studerar är födda under perioden 1936-60. De har fött barn från i början av 1950-talet fram till intervjun under våren 1981. Under denna period har mycket förändrats. Kvinnornas genomsnittliga utbildningstid har ökat, liksom deras förvärvsfrekvenser. Samboendet har slagit igenom som egen samlevnadsform. Nya preventivmedel har kommit på marknaden. Det har kommit en ny abortlag, en ny äktenskapslagstiftning och en ny skilsmässolag. Barnomsorgen har kraftigt byggts ut, föräldraförsäkringen har successivt förbättrats, särbeskattning har införts m.m. Många av dessa förändringar kan klart antas ha haft betydelse för fruktsamhetsmönstret.

Mot denna bakgrund var det naturligt att försöka dela upp undersökningsperioden i några delperioder, för att kunna studera utvecklingen. Vi tycker att 1968 måste vara en lämplig delningspunkt. Då hade samboendet mer eller mindre slagit igenom, de nya preventivmedlen hade varit i bruk ett par år och var tillgängliga för de flesta, och 1968 var året för "studentupproret", som kan ses som ett tecken på en frigörelse i största allmänhet. Som nästa delningstidpunkt valde vi 1975. Vi fick därigenom en uppdelning av den återstående observationsperioden efter 1968 i två nästan lika långa perioder. De senare åren hade ny abortlagstiftning och en i det närmaste stabil total fruktsamhet, medan mellanperioden 1968-74 i större utsträckning var präglad av nedgång i barnafödandet.

Vid sidan av denna uppdelning i tre delperioder (t.o.m. 1967, 1968-74 och efter 1974) ville vi ha med kvinnans födelseår, indelat i fem femårskohorter. Problemen med en samtidig uppdelning av kvinnorna efter både eget födelseår och efter den period då de födde det första barnet, i kombination med kvinnans civilstånd och ålder vid första barnets födelse blev dock stora. Efter vissa provkörningar fann vi att denna indelning inte gick att arbeta med. Det klara sambandet mellan eget födelseår, period, ålder vid första barnets födelse och civilstånd gjorde att många kombinationer blev omöjliga eller mycket ovanliga. Vi valde därför att behålla kvinnans eget födelseår i analysen, men utesluta perioden under vilken hon fött sitt första barn. Bakgrunden för valet var att de övriga variablerna vi hade tillgång till var invididrelaterade, och att vi antog att gemensam födelseperiod kunde fånga upp ytterligare effekter av betingelser kring kvinnans egen uppväxt.

Urvalen är mindre i den äldsta och yngsta femårskohorten än i de övriga (500 respektive 700 intervjuade mot ca 1000 i var och en av de tre övriga, jfr tabell 2). Detta i kombination med att nästan alla kvinnor i den äldsta femårskohorten var gifta om de bodde samman med en man när

de fick sitt första barn, medan de i stället var samboende i den yngsta gjorde att vi dessutom valde att gruppera om de fem femårskohorterna till tre kohorter, nämligen kvinnor födda 1936-45, 1946-50 och 1951-60.

Vi kom således till slut fram till en indelning som bortser från den påverkan som specifikt kan komma från den tidsperiod under vilken det första barnet föddes. Grupperingen av födelseåren till tre större grupper minskar dessutom den påverkan vi kunde hoppas att fånga upp genom att kvinnorna hade haft gemensam uppväxtperiod. Indelningen måste till slut bli styrd mer av materialets storlek och sammansättning än av de faktorer vi ville belysa. Vi har dock för avsikt att försöka få fram eventuella effekter av institutionella förändringar och den makroekonomiska utvecklingens påverkan på beteendet längre fram i projektet.

B.2.3 Kvinnans civilstånd.

Kvinnans civilstånd har stor betydelse för fruktsamhetens nivå. Det är kanske självklart att ensamstående (och ensamboende) kvinnor har en betydligt lägre fruktsamhet än de som lever samman med en man. Våra tidigare studier har emellertid också visat att även bland dem som lever samman med en man, är det stora skillnader i fruktsamheten beroende på om man är gift eller samboende. Trots att samboendet idag är en etablerad samlevnadsform, har de gifta omkring tre gånger så hög fruktsamhet när det gäller det första barnets födelse jämfört med dem som är samboende (Hoem och Rennermalm, 1985).

Speciellt hos de något äldre kvinnorna i vårt material var det vanligt att de som fått det första barnet som samboende, senare gifte sig. Ofta skedde detta en ganska kort tid efter barnets födelse, men giftermålet kunde också komma efter några år. Man kan här tänka sig att det var de

som planerade för eller redan väntade sitt andra barn, som gifte sig. I så fall har man en selektion av kvinnor som gifter sig. Vi har funnit vissa tecken som tyder på en sådan selektionseffekt. I avsnitt 6.2 diskuteras denna fråga mer ingående.

Som tidigare nämnts skiljer vi på om kvinnan är samboende eller gift i denna studie. Vi beaktar det aktuella civilståndet vid varje varaktighet sedan det första barnets födelse.

B.2.4 Kvinnans ålder och tiden hon levt samman med mannen vid första barnets födelse.

Vid sidan av kvinnans födelseår och civilstånd är hennes uppnådda ålder av central betydelse vid demografiska studier. Många tidigare studier har visat att kvinnor som bildar familj och får barn i unga år ofta får fler barn totalt sett och i ett snabbare tempo än dem som är äldre vid första nedkomsten. (Se Finnäs och Hoem, 1982, samt Selmer, 1983, för vidare referenser.)

Parförhållandets stabilitet påverkas också av kvinnans ålder vid sammanflyttningen. De som flyttar samman i unga år har högre isärflyttningsrisker än dem som startar senare.

Vi har valt att dela upp våra ettbarnskvinnor i tre klasser efter åldern de uppnått när de fick det första barnet, nämligen

1) de som var högst 19 år,
2) de som var mellan 20 och 25 år, och slutligen
3) de som var minst 26 år.

Samtidigt har vi tagit hänsyn till tiden som kvinnorna levt samman med mannen innan de fick det första barnet. Vi har bl.a. velat undersöka om de som var gravida vid sammanflyttningen hade ett annat beteende än

dem som inte var det. Också här har vi valt en indelning i tre nivåer, nämligen

1) de som levt samman i högst 7 månader före första födseln (inkl. dem som flyttade samman senast tre månader efter första barnets födelse),
2) de som levt samman i 8 till 23 månader, och slutligen
3) de som levt samman i minst två år.

B.2.5 Kvinnans utbildning.

Den utbildning en kvinna har genomgått, påverkar både hennes familjebildnings- och sysselsättningsmönster. Det är därför viktigt att ha en variabel som så bra som möjligt sammanfattar kvinnans uppnådda utbildningsnivå vid en valfri tidpunkt som i t.ex. detta fall vid första barnets födelse.

I fruktsamhetsundersökningen finns ett flertal frågor som ger information om utbildningen. I en grupp av frågor redovisas de olika utbildningar som kvinnan gått igenom före intervjun, både pågående och avslutade (fullföljda och avbrutna). Utifrån dessa uppgifter har kvinnans slutliga utbildningsnivå kodats efter en indelning i sju nivåer,

1) förgymnasial utbildning, kortare än nio år,
2) förgymnasial utbildning, nio eller tio år,
3) gymnasial utbildning, högst två-årig,
4) gymnasial utbildning, längre än två år,
5) eftergymnasial utbildning, högst två år,
6) eftergymnasial utbildning, längre än två år, och
7) forskarutbildning.

Denna variabel ger en god sammanfattning av kvinnans totala utbildning vid intervjutidpunkten. Många svenska kvinnor genomgår dock utbildningar förhållandevis sent i livet och den slutliga utbildningsnivån behöver därför inte nödvändigtvis karakterisera kvinnorna i den livsfas vi studerar. Fruktsamhetsundersökningen ger inte tillräcklig information om när kvinnorna genomgick olika utbildningar, så utifrån dessa utbildningsfrågor kan man inte säkert fastställa utbildningsnivån vid första födelsen.

Vid sidan av frågorna om genomgångna utbildningar har kvinnorna tillfrågats om vilken sysselsättning de har haft månad för månad, senast fr.o.m. september det året de blev 16 år. Studier ingår här som en möjlig sysselsättning, och förvärvsarbete parallellt med studier som en annan. Vid sidan av dessa huvudsysselsättningar, som ska omfatta minst 16 timmars aktivitet per vecka, har kvinnorna dessutom kunnat uppge bisysselsättningar, och här är studier relativt vanligt förekommande. Utifrån sysselsättningsschemat är det möjligt att beräkna tiden (i antalet månader) som varje kvinna uppgivet att hon har ägnat åt studier fr.o.m. september det året hon blev 16 år fram till en godtycklig tidpunkt.

Det finns naturligtvis orsak till att ifrågasätta kvaliteten i dessa uppgifter. Hur vanligt är det att kvinnor kommit ihåg att ange studier som bisysselsättning, och vilka studier är det man tagit upp? Någon egentlig möjlighet att verkligen kontrollera dessa uppgifter finns inte. Även när det gäller huvudsysselsättningar måste man räkna med att det förekommer brister i uppgifterna, speciellt för perioder som ligger långt tillbaka i tiden.

En jämförelse av den totala uppgivna tiden som kvinnorna studerat (fram till intervjutidpunkten) och uppnådd utbildningsnivå visade i vissa tillfällen också en dålig överensstämmelse. Det fanns kvinnor som hade

uppgivet många utbildningsmånader men fått en låg utbildningsnivå, och motsatt. För att kontrollera orsakerna till den bristande överensstämmelsen gjordes en genomgång av intervjuformulären för de kvinnor som hade störst skillnader mellan uppgiven utbildningstid och utbildningsnivå (totalt 315 kvinnor). Det var nödvändigt att gå tillbaka till intervjuformulären då uppgifterna om genomgångna utbildningar ej fanns med i den kodade versionen av materialet.

Vi ska här kort redogöra för de resultat kontrollen gav. För en mer detaljerad diskussion hänvisas till Etzler (1985).

Bland dem som hade redovisat ett högt antal studiemånader men bara erhållit en låg utbildningsnivå, fanns många som hade parallella utbildningar, t.ex. flickskola och en eller flera folkhögskolekurser, hemtekniska kurser osv., liksom avbrutna utbildningar. Det fanns också uppenbara brister i sysselsättningsupplysningarna. En uppgiven studieperiod på fem till sex år kunde vid jämförelse med utbildningafrågorna visa sig omfatta en eller ett par högst ettåriga utbildningar. Ofta låg den period intervjupersonen uppgivit som studier långt tillbaka i tiden och hon hade bott hemma, varför det kan ha fallit sig naturligt och enklast att sammanfatta hela perioden som studier under intervjun.

Bland dem som uppvisade motsatt mönster (hög utbildningsnivå med få redovisade studiemånader) var det inte ovanligt att utbildningsnivån var felaktigt fastställd. En viktig grupp utgjordes också av dem som hade genomgått olika internutbildningar. Denna form av utbildning har ofta inte medtagits i sysselsättningsschemat. I stället har sysselsättningen angivits som förvärvsarbete.

Dessa exempel visar klart att det är svårt att få ett sammanfattande mått på en kvinnas utbildningsnivå vid en godtycklig tidpunkt. Efter jämförelsen mellan den angivna utbildningstiden och -nivån, och efter i förkommande möjliga tillfällen upprättning av uppgifterna, fann

vi det rimligast och enklast att som utbildningsvariabel använda den tid (i månader räknat) som kvinnan sagt sig tillbringa under utbildning. Det var nämligen mycket svårt att fastställa regler för hur man skulle skatta utbildningsnivån vid olika tidpunkter för kvinnor med hög utbildningsnivå och många studieperioder, där några kom efter barnens födelse.

Vi har här valt att dela in kvinnorna i tre huvudgrupper efter uppgiven utbildningstid före första barnets födelse (räknat fr.o.m. september månad det år de uppnådde 16 års ålder), nämligen i

1) högst ett års utbildning,
2) mer än ett års men högst fyra års utbildning, och slutligen
3) mer än fyra års utbildning.

Den sista gruppen har sedan delats i två delgrupper:

3a) de som efter dessa uppgivna studiemånader (+ eventuell ytterligare utbildning efter första barnets födelse) inte nått upp till minst utbildningsnivå 5, dvs. eftergymnasial utbildning, och

3b) de som har genomgått någon eftergymnasial utbildning.

För de med minst fyra års studier har vi alltså valt en uppdelning som också tar hänsyn till vilka utbildningar kvinnan genomgått under den förhållandevis långa studieperioden.

I denna analys har gruppen 3a) lagts samman med dem som har sagt sig ha mer än ett, men högst fyra års studier. Även om kvinnorna i gruppen 3a), totalt ca 50 stycken ettbarnskvinnor, har en längre studietid än de som de lagts samman med, vet vi dock att studierna varit på en nivå som överensstämmer väl med de övriga kvinnorna inom gruppen. De är för få för att studeras som egen grupp.

B.2 6 Kvinnans sysselsättning.

Den starka uppgången i kvinnornas förvärvsfrekvenser används ofta som en förklaring till senare års fruktsamhetsnedgång. Det har också gjorts många sammanställningar av uppgifter som visar att förvärvsarbetande kvinnor har ett lägre genomsnittligt barnantal än de som är hemarbetande. Orsaksriktningen är dock inte självklar. Likaväl som det kan vara troligt att det antal barn kvinnan önskar, motivationen för barnplanering osv. kan påverkas av kvinnans förvärsaktivitet, kan det faktiska barnantalet påverka beslutet om att ha ett förvärvsarbete eller inte.

Som det mest extrema fallet kan vi tänka på ännu barnlösa gifta eller samboende kvinnor. Nästan inga ur denna grupp går numera hemma och sköter hushållet. I stället förvärvsarbetar de, oftast på heltid. De av dessa kvinnor som aldrig föder något barn har åtminstone tidigare oftast varit ofrivilligt barnlösa, varför man inte kan dra slutsatsen att deras förvärvsarbete påverkat beslutet om att ha barn eller inte. Orsaksförhållandet har varit det omvända.

Oavsett vad som är orsak och verkan är kvinnans val av sysselsättning av central betydelse i diskussionerna kring barnafödandet och barnfamiljernas situation. Hur påverkar kvinnans sysselsättning (förvärvarbete, studier, arbetslöshet) tidpunkten för första barnets födelse, vilken sysselsättning väljer kvinnan efter barnets (barnens) födelse och hur påverkar denna tidpunkten för och benägenheten att få ytterligare barn? De båda första frågeställningarna belyses i två andra delar av vårt pågående projekt. I denna undersökning skall vi se hur kvinnans aktuella sysselsättning påverkar tendensen att få det andra barnet.

Vi skiljer på fyra sysselsättningar, nämligen

1) förvärvsarbete, heltid (minst 35 timmar/vecka),
2) förvärvsarbete, deltid (högst 34 timmar/vecka),
3) hemarbete, och
4) övrigt (okänt, studerande, arbetslös m.m.).

Beteendet hos den sistnämnda gruppen beror naturligtvis på vilken undergrupp man tillhör. Det har dock inte gått att hålla isär t.ex. studerande och arbetslösa från varandra i analysen, då antalet ettbarnskvinnor med dessa sysselsättningar är alltför få.

Som sysselsättning vid andra barnets födelse har här räknats den sysselsättning som kvinnan hade sex månader före nedkomsten. Denna gräns har valts för att de kvinnor som t.ex. av hälsoskäl slutar att förvärvsarbeta ett par månader före nedkomsten inte ska räknas som hemarbetande om de för övrigt förvärvsarbetat i intervallet mellan första och andra barnet.

Vi tar endast hänsyn till kvinnornas aktuella sysselsättning och klassificerar alltså inte kvinnorna exempelvis efter samlad sysselsättning under hela intervallet. Detta betyder t.ex. att en kvinna som förvärvsarbetat en period mellan första och andra barnet inte tillhör en annan sysselsättningsgrupp vid nedkomsten än en kvinna som varit hemma under hela intervallet mellan första och andra barnet förutsatt att båda är hemma sex månader före andra barnets födelse. Hon som har förvärvsarbetat, har bidragit med risktid till gruppen förvärvsarbetande under den period hon var i arbete, men båda får barn kodade som hemmagående.

Det generella intrycket utifrån vissa kontrollkörningar är att de som kommer att räknas som hemarbetande vid andra barnets födelse oftast också varit hemma i hela intervallet mellan barnen och att det är ovanligt med många sysselsättningsbyten mellan första och andra barnet. Vår nuvarande föräldraförsäkrings utformning torde inte stimulera en förvärvsarbetande kvinna att sluta arbeta, om hon planerar att föda ett andra barn, utan snarare tvärtom. Mer klarhet omkring ettbarnskvinnornas sysselsättning kommer det tidigare nämnda delprojektet att ge.

B.2.7 Uppväxthemmets socioekonomiska tillhörighet.

De bakgrundsfaktorer vi beaktar i denna undersökning är oftast direkt knutna till det beteende vi har observerat hos den enskilda kvinnan. Detta gäller kvinnans utbildningstid, ålder och tid som hon levt samman med maken (sambon) vid första barnets födelse, liksom hennes civilstånd och sysselsättning. Vi har också med ett par faktorer som är "medfödda". Kvinnans födelseår är den ena, och den andra är föräldrahemmets socioekonomiska tillhörighet (FSEI).

Det är mycket vanligt att man i studier där man vill förklara skillnader i demografiskt beteende, låter just den sociala bakgrunden inta en central plats. Orsaken till detta är ett antagande om att beteendet styrs av värderingar som bl.a. är präglade av den uppväxtbakgrund man har.

Etzler (1984) och Bernhardt (1984) har tidigare visat att den sociala bakgrunden har stor betydelse för den inledande familjebildningen, både vad gäller åldern när man flyttar samman med en man (första gången) och i valet mellan att göra det som gift eller ogift. Dessa båda studier bygger på ett mindre urval av fruktsamhetsundersökningens variabler. Då de blev utförda hade man nämligen inte tillgång till informationen om kvinnans utbildning eller sysselsättning.

Det är känt att den utbildning en ung kvinna får bl.a. beror på den sociala bakgrunden och att studerande är mindre benägna att bilda familj än de som arbetar. Det finns fortfarande ett klart samband mellan social bakgrund och utbildning. En intressant frågeställning är därför om den sociala bakgrunden har betydelse även sedan man tagit hänsyn till skillnader i kvinnans utbildningstid, och om den kan ha olika betydelse för kvinnor med olika lång utbildning. Vi återkommer till denna frågeställning i resultatredovisningen.

Bestämningen av föräldrahemmets socioekonomiska tillhörighet har gjorts utifrån en fråga om den huvudsakliga försörjarens (vanligtvis

faderns) yrke under kvinnans uppväxt. Klassificeringen har gjorts enligt den indelning som sedan 1974 används inom den offentliga statistikproduktionen.

Klassificeringen innebär att de förvärvsarbetande (eller tidigare förvärvsarbetande) först indelas i anställda, företagare och lantbrukare. De som är anställda inom yrken som normalt är LO-anslutna har förts till gruppen arbetare, medan de övriga förts till gruppen tjänstemän. Lantbrukare och företagare (med eller utan anställda) utgör egna grupper. Arbetarna och tjänstemännen har sedan delats upp i två respektive tre grupper efter de resurser (utbildning och yrkeserfarenhet) som normalt krävs inom yrket.

Detta ger en indelning av yrkena i totalt åtta grupper, nämligen

1) arbetare, ej facklärda,
2) arbetare, facklärda (normalt minst två års utbildning),
3) lägre tjänstemän,
4) tjänstemän på mellannivå (normalt mellan två och fem års utbildning),
5) högre tjänstemän och ledande befattningar (normalt minst fem års utbildning),
6) lantbrukare,
7) företagare, som äger sitt företag, oavsett företagsform, och
8) övriga, ej yrkesverksamma, "uppgift saknas", m.m.

Inom grupperna arbetare och tjänstemän har man således en uppdelning efter normala utbildningskrav, men om man klassificeras som arbetare eller tjänsteman kan vara något tillfälligt beroende på fackföreningstillhörighet.

Som tidigare påpekats kan det vara svårt att ha många nivåer på en bakgrundsfaktor när man beaktar många olika faktorer samtidigt. Vi har därför valt att slå samman grupperna till tre i denna analys, nämligen

1) döttrar till arbetare,

2) döttrar till tjänstemän och

3) döttrar till lantbrukare och egna företagare.

Grupp 8 har fått utgå ur analysen, dvs. vi har betraktat dem som bortfall. Totalt fanns det 17 kvinnor med denna kod bland de kvinnor som var gifta eller samboende vid första barnets födelse. Av dessa var åtta födda 1936-45, fyra 1946-50 och slutligen var fem födda efter 1951.

Vi har alltså här valt att arbeta med en mycket traditionell indelning efter social bakgrund och har härigenom bortsett från utbildningskravet för de anställda. Speciellt inom tjänstemannagruppen finns det anledning att tro att beteendet kan vara olika främst mellan tjänstemän på låg nivå och tjänstemän på hög nivå. Tidigare studier utifrån detta material har dock visat att det föreligger klara skillnader i beteendet också mellan de större grupper som vi här valt.

Efterord.

Denna rapport ingår som en del i projektet "Kvinnors livsfaser". Projektet finansieras av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet och Riksbankens Jubileumsfond. SCB har ställt avidentifierade data från den svenska fruktsamhetsundersökningen till vårt förfogande.

Under arbetet med detta delprojekt har jag haft intressanta diskussioner med de övriga medarbetarna i projektet Eva Bernhardt, Cecilia Etzler och Jan M. Hoem. Jag vill speciellt tacka Jan för alla värdefulla kommentarer han dessutom givit mig på det första utkastet till denna rapport.

Referenser

Bernhardt, Eva (1984). Den sociala bakgrundens betydelse för barnafödande och giftermål inom informellt samboende bland svenska kvinnor födda 1936-60. Stockholm Research Report in Demography, No. 20.

Bernhardt, Eva och Britta Hoem (1985). Cohabitation and social background: Trends observed for Swedish women born 1936-60. Stockholm Research Reports in Demography, No. 23.

Etzler, Cecilia (1984). Första steget i familjebildningen - gifta sig börja sambo eller få barn. Stockholm Research Reports in Demography, No. 21.

Etzler, Cecilia (1985). Val av utbildningsvariabel vid analys av kvinnors livsfaser. Intern promemoria. Demografiska avdelningen vid Stockholms-Universitet.

Finnäs, Fjalar och Jan M. Hoem (1980). Starting age and subsequent birth intervals in cohabitational unions in current Danish cohorts, 1975. Demography 17: 275-295.

Hoem, Britta (1984). Regional utveckling i det moderna samboendet, analysmetoder och resultat. Stockholm Research Reports in Demography, No. 22.

Hoem, Jan M. och Bo Rennermalm (1985). Modern family initiation in Sweden: Experience of women born between 1936 and 1960. European Journal of Population 1(1), 81-112.

Hoem, Jan M., Bo Rennermalm, och Randi Selmer (1984). Analyzing cohabitational first birth and marriage rates with data on the most recent union only in current Swedish and Danish cohorts. Stockholm Research Reports in Demography, No. 18.

Johansson, Leif och Fjalar Finnäs (1983). Fertility of Swedish women born 1927-1960. Statistiska centralbyrån, Stockholm, Urval nr. 14.

Selmer, Randi M. 81983). Samliv uten vigsel - egteskap og fødsler. Statistisk Sentralbyrå, Oslo, Artikler nr. 136.

Statistiska centralbyrån, SCB (1982a) Befolkningsförändringar 1981, del 3, SOS.

Statistiska centralbyrån, SCB (1982b). Kvinnor och barn: Intervjuer med kvinnor om familj och arbete. Information i prognosfrågor 1982:4.

Statistiska Centralbyrån, SCB (1983). Arbete och barn: kvinnors sysselsättning i de barnafödande åldrarna. Information i prognosfrågor 1983:4.

Statistiska centralbyrån, SCB (1984a). Ha barn - men hur många? Kvinnors syn på barn, familj och arbete. Information i prognosfrågor 1984:4.

Statistiska centralbyrån, SCB (1984b). Att fråga om barn. Teknisk beskrivning av undersökningen Kvinnor i Sverige. Bakgrundsmaterial från prognosinstitutet 1984:4.